

V РАДОВИ НА БОГОРОДИЧИНОЈ ЦРКВИ

Кровови купола Богородичине и Краљеве цркве у Студеници приказани су на најстаријим фотографијама, као купе покривене ћерамидом. На бакропису из 1733. године, куполе су полулоптастог облика, равних венаца и веома високих тамбура (слике 81, 82, 83, 84).

При оправкама ових здања између два рата и у току конзерваторских радова 1952—56. год. измењена је врста кровног покривача, али је облик крова остао исти.⁷⁷ На Богородичиној цркви, на тамбуру, на источној и западној страни постоља кубета, извршено је темељно обијање малтера, како оног из доба Милошеве обнове и каснијих оправки, тако и првобитног, обојеног тамноцрвеном бојом. Иако је тада запажена разлика у начину зидања тамбура, на истој висини и по целом обиму, и нарочито изразита у врсти уграђеног малтера, тада није извршено озбиљније испитивање тамбура и калоте. Уз доста прихватљиво објашњење купастог облика крова,⁷⁸ извршено је фуговање спојница, препокривање новим оловом и израђени су нови прозори, а кровови бродова и вестибила, након уклањања надзидака и подлоге за ћерамиду, такође су покривени новим оловом и црква представљена као коначно заштићено и објашњено здање.

Околност да је изглед крова куполе Краљеве цркве био у великој мери измењен очигледно да би се облик кровне површине прилагодио новој врсти кровног покривача — ћерамиди, у време кад није постојала могућност покривања оловом, као и чињеница да су приликом радова 1952—56. год. са кровова калкана брода и вестибила Богородичине цркве уклоњени велики надзидак и венац од надгробних плоча, а да су исте такве плоче биле постављене и на куполи довеле су у сумњу објашњење презентованог облика крова. Пажњу конзерватора привукла је могућност истих измена на куполи Богородичине цркве и на крову Радослављеве припрате. Венци над фризовима аркадица на припрати такође су завршени надгробним плочама. Са лакоћом се може пратити разлика у начину зидања и примењеном материјалу у горњим зонама калкана. Несумњиво се ради о оправци порушених делова а судећи по коти кровних равни и њиховом односу према калканита тада је надзиђивањем бочних зидова као и на куполи извршено смањење нагиба кровова припрате. До сада нажалост није било могуће извршити било каква испитивања на овом здању те је могуће само домишљање о првобитном његовом изгледу (слике 85, 86).

Како је за 1974. годину планирано учвршћивање шавова на оловном покривачу Богоро-

дичине цркве, поправке делова оштећеног кровног покривача и оправка громом оштећеног венца на тамбуру, у програм радова унето је и испитивање крова куполе. С обзиром на висину темена калоте унутар цркве и висину темена купе крова, јасно је било да је количина насутог материјала огромна ако је посреди дозиђивање и накнадно насипање. Ради провере статичке безбедности објекта било је потребно утврдити однос првобитних и можда президаних или надзиданих делова куполе (цртеж 34).

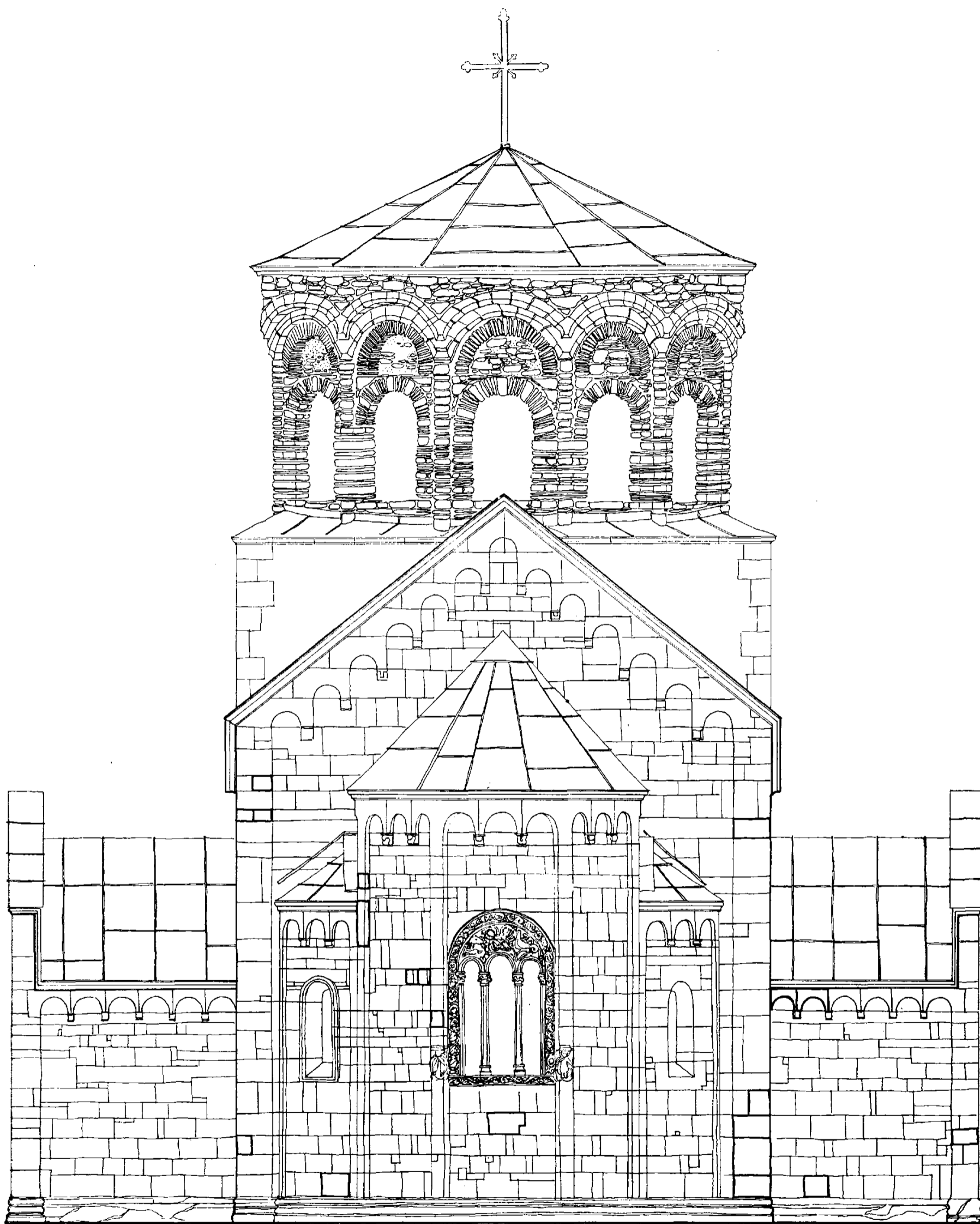
На крову је отворена сонда троугластог облика (слика 87). Пошто је оловни покривач уклоњен, указао се слој блата помешаног са плевом за који су великим клиновима причвршћени оловни држачи. Испод тог слоја откривен је кречни малтер веома порозан и прегорео, са још видним отисцима ранијег покривача — ћерамиде. Тај слој малтера — подлоге — начињен је у време обнове за владе кнеза Милоша, изнад старије подлоге, (слика 86), такође за ћерамиду, у којој су откривени делови доњих ћерамида. (слика 86). Да би се обезбедила стабилност новог покривача, пошто је слој малтера за нову ћерамиду прелазео преко висине равног венца од сиге, Милошеви мајстори су од надгробних плоча и споменика начинили нови венац. Надгробне плоче су ломљене по ужој страни и притесиване, да би се добила кружна линија венца, а споменици су само притесивани (цртеж 35—48).⁷⁹ Испод другог слоја малтера — подлоге, под слојем набаченог шута, комада сиге различите величине, и сасвим необичних комада малтера и по боји и по структури, откривена је калота зидана танком опеком у хоризонталним редовима (слика 88, цртеж 49).

Малтер, који је, чим се појавио у шуту, привукао пуну пажњу истраживача, откривен је и на самој калоти (слика 89), озиданој малтером справљеним од туцане опеке, речног песка и креча. Малтер о коме је реч истог је састава, само је необичан утолико што му је горњи слој у дебљини од једног сантиметра променио боју — од бледоружичасте у сиву

⁷⁷ С. Ненадовић, *Саопштења III*, 1957, 9—47.

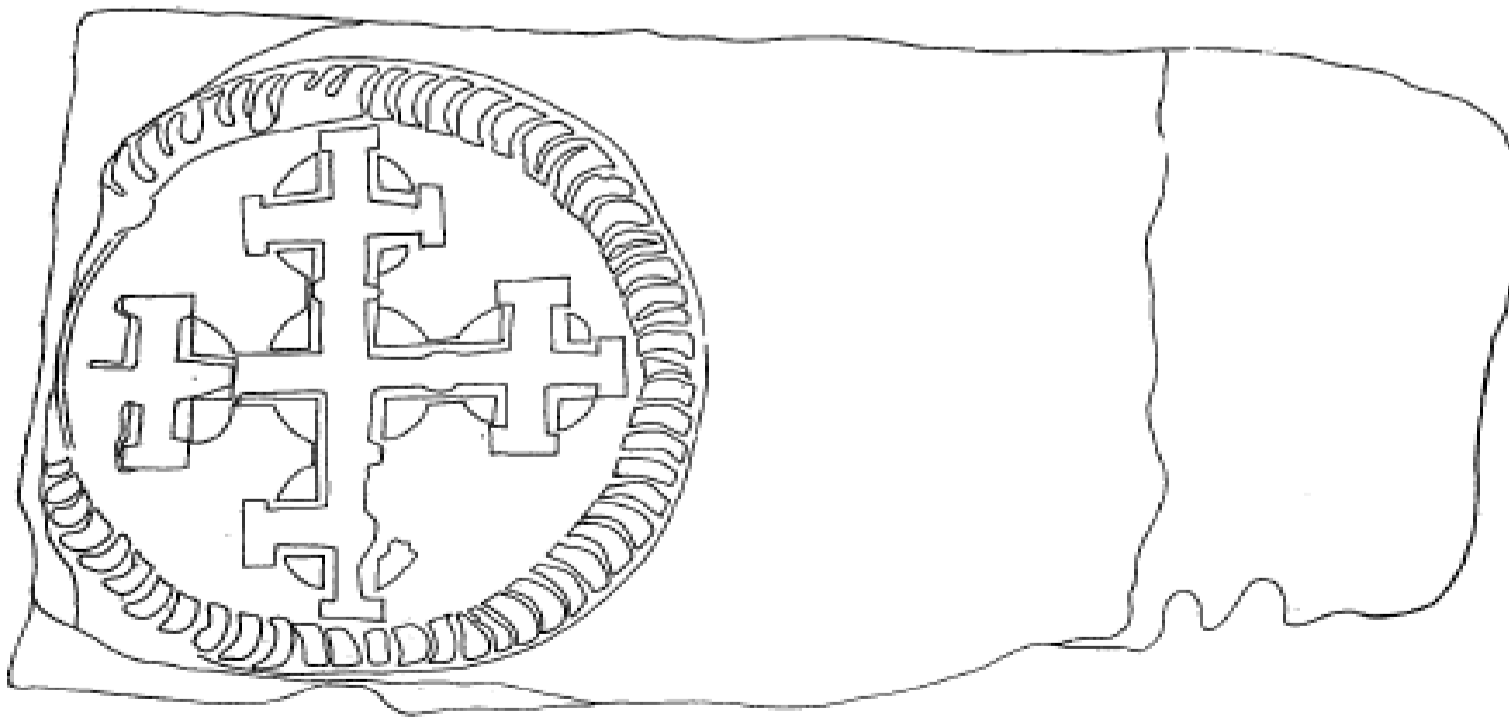
⁷⁸ *Исто*, 27—43.

⁷⁹ У току радова на реконструкцији куполе овај венац је прво демонтиран. Показало се да је, сем надгробних плоча, за његову израду употребљено око 40 надгробних споменика, украшених плитко резаним стилизованим ликовима мушкараца и жена, или шарама у којима је главни мотив крст. Само на једном споменику откривен је запис: раб божији Петар 1769 — инв. бр. 16. С. Ненадовић је у венцу који је уклоњено са кубетовог постоља такође нашао овакве споменике (*Саопштења III*, 35).

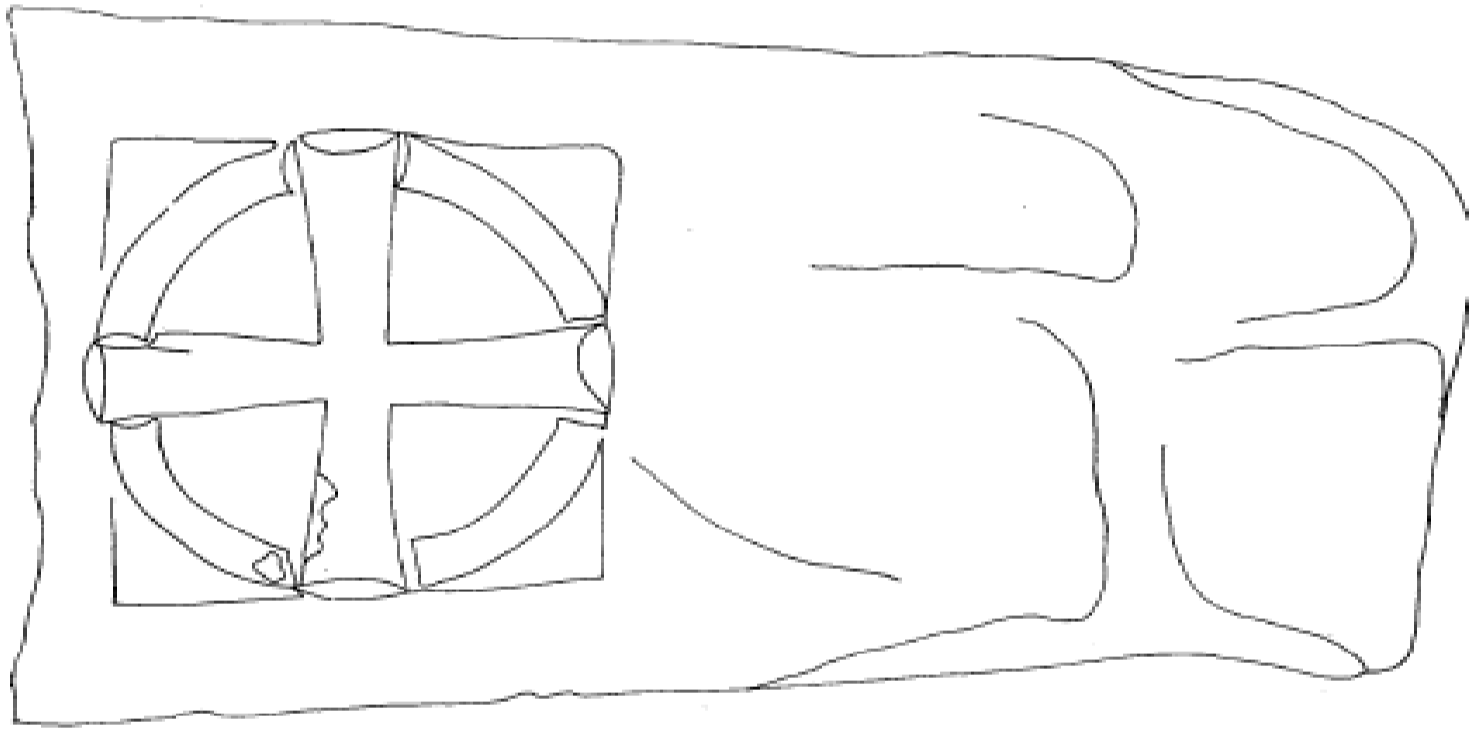
цртеж 34. Источни изглед Богородичине цркве пре 1975. године.

pl. 34. Aspect de l'église de la Vierge, vue de l'est, avant 1975.

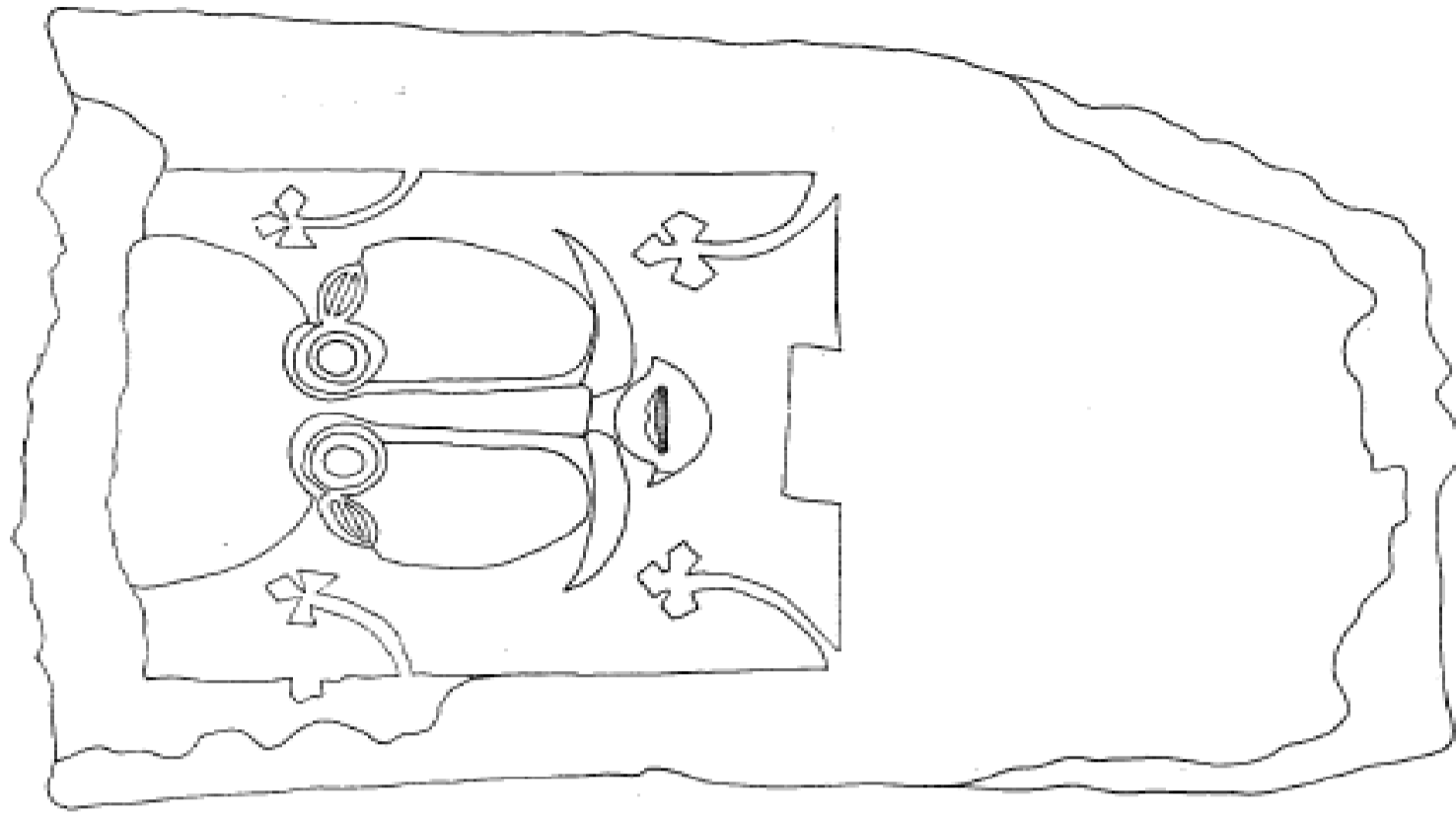
цртеж 35. Плоча из венца куполе инв. бр. 1.

pl. 35. Une dalle de la corniche de la coupole, inv. No. 1.

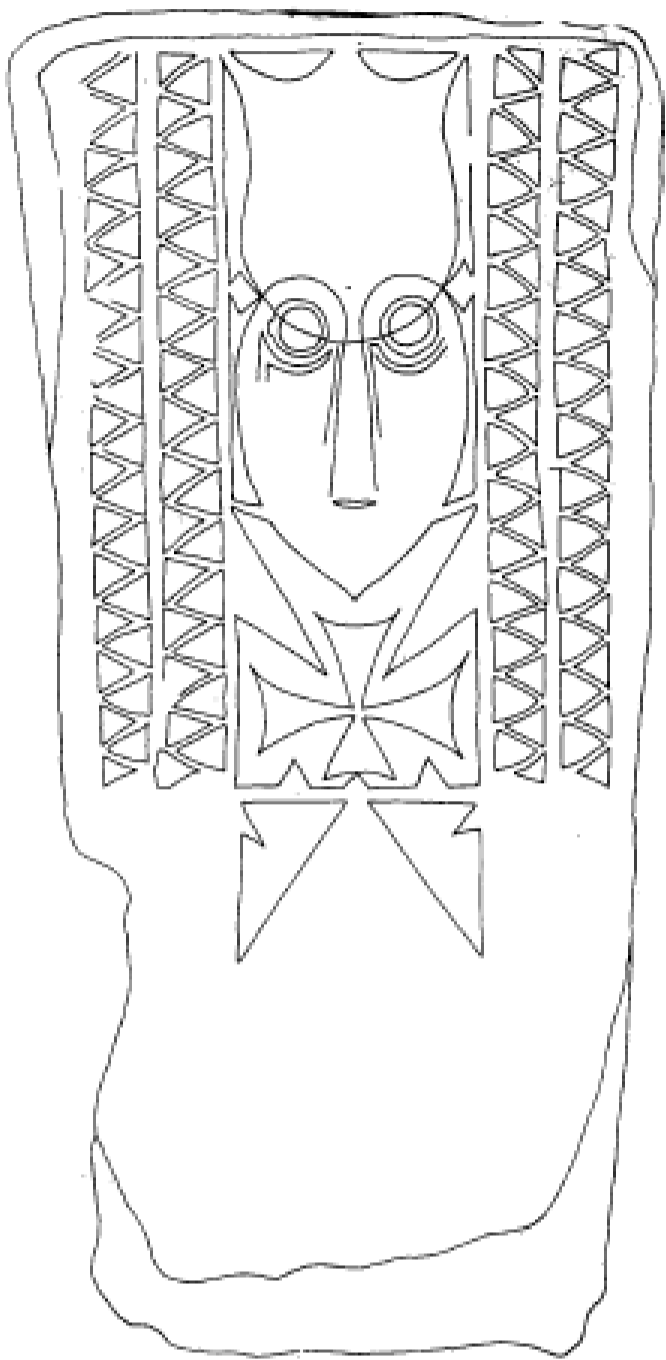
цртеж 36. Плоча из венца куполе инв. бр. 2.

pl. 36. Une dalle de la corniche de la coupole, inv. No. 2.

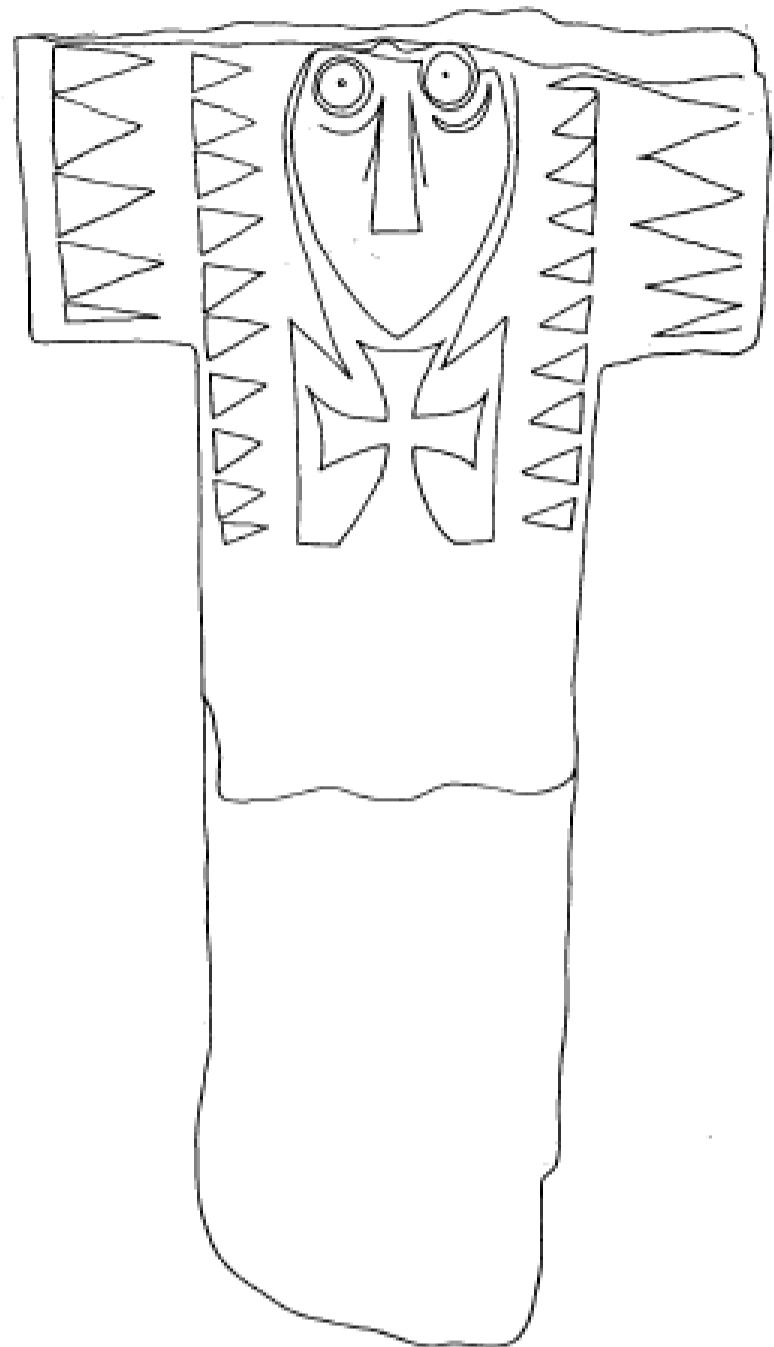
цртеж 37. Плоча из венца куполе инв. бр. 3.

pl. 37. Une dalle de la corniche de la coupole, inv. No. 3.

цртеж 38. Плоча из венца куполе инв. бр. 4.

pl. 38. Une dalle de la corniche de la coupole, inv. No. 4.

цртеж 39. Плоча из венца куполе инв. бр. 5.

pl. 39. Une dalle de la corniche de la coupole, inv. No. 5.

— и што је по тој површини покривен капљицама истопљеног метала и траговима рђе (слика 90).

У спојницама редова опеке којом је озидана калота, на два места откривени су комади отопине олова, која је продрла кроз пукотину у ружичастом малтеру — првобитној подлози за оловни покривач.

У шуту је осим ових комада малтера, откривено и неколико комада сиге са живописом, очигледно донетих са неке порушене зграде у кругу манастира. Горња површина ружичастог малтера — подлоге, и поред дејства ватре, веома је глатка.

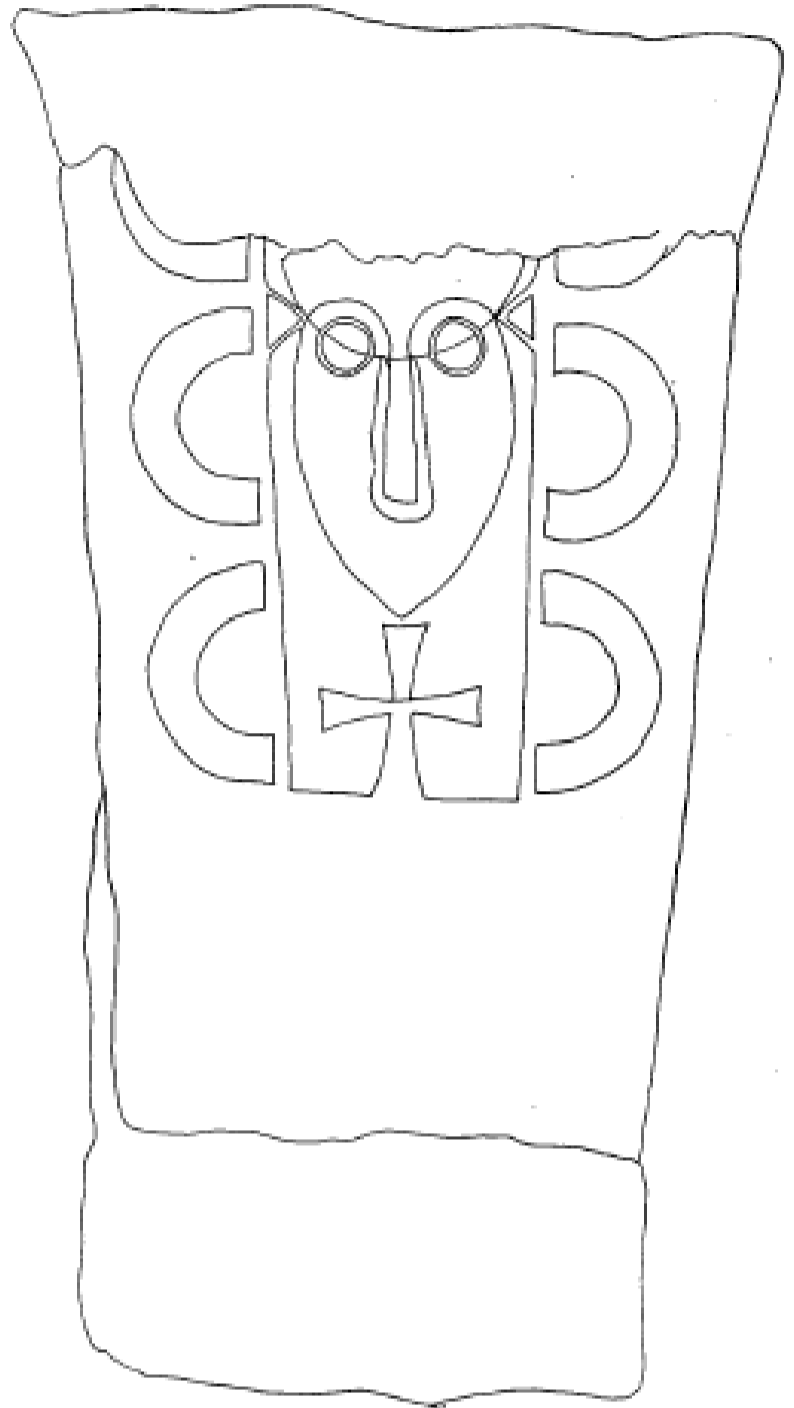
Демонтирање блокова сиге под венцем до висине прозорских лукова у оквиру сонде, дало је такође занимљиве податке и несумњи-

во показало да је све над прозорским венцима надзидао, с тим што су првобитни венци издигнути изнад новозиданих линета, а стубићи дозидани колико је било потребно (слика 91, цртеж 50). Такође је констатовано да физичка веза материјала готово да и не постоји и да је насута маса делимично одвојена од првобитне конструкције (слика 92). Прорачуном оптерећења је установљено да је накнадни терет веома велики и да, у случају јачих потреса, клизање те масе може озбиљно да угрози и саму куполу и делове зграде под њом. Разлози за ово надзиђивање били су двојаки: измена врсте кровног покривача свакако је изискивала смањивање нагиба кровне равни, а статичко обезбеђење испуцале калоте калагало је оптерећивање основе и утезање најоптерећенијих зона конструкције.

цртеж 46. Плоча из венца куполе инв. бр. 18.

pl. 46. Une dalle de la corniche de la coupole, inv. No. 18.

цртеж 47. Плоча из венца куполе инв. бр. 19.

pl. 47. Une dalle de la corniche de la coupole, inv. No. 19.

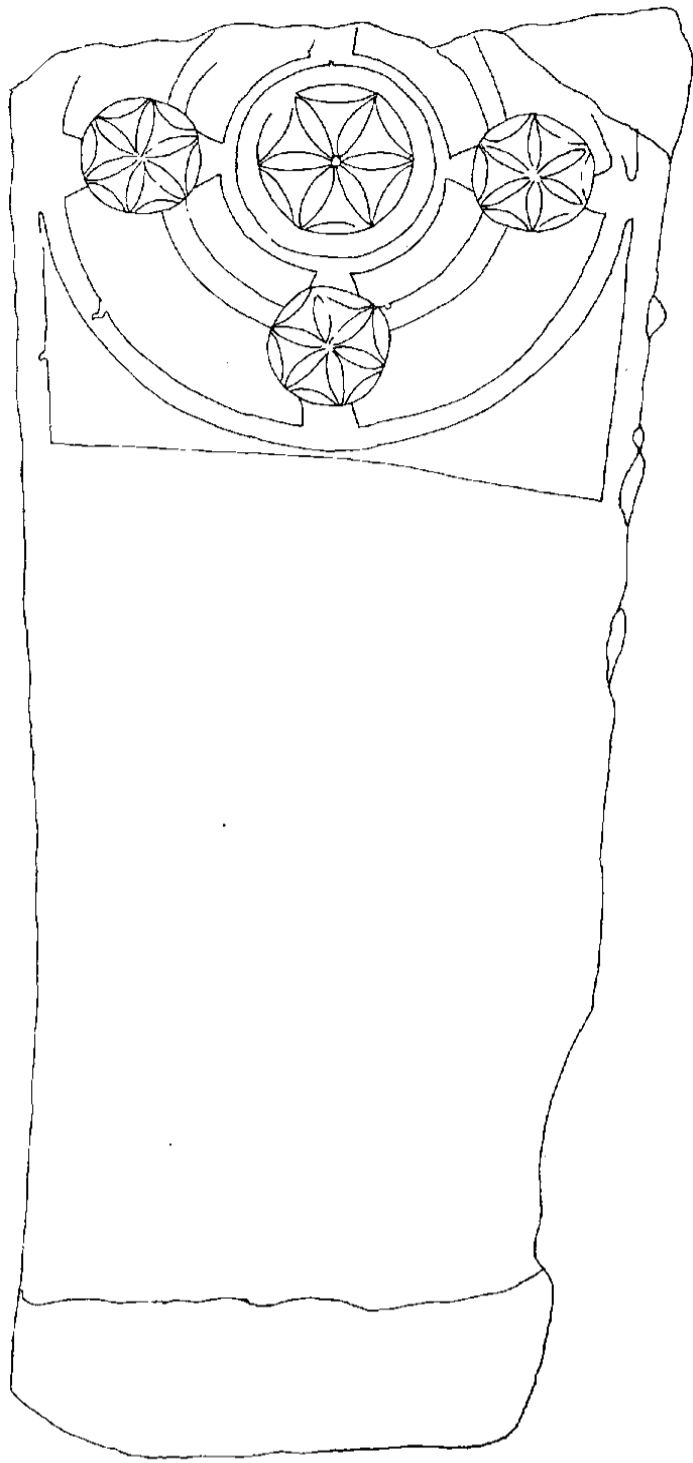
У Републичком заводу је за 1975. годину израђен предлог за реконструкцију куполе, и то не само облика, него и првобитне боје, јер је најпажљивијим испитивањем установљено, да је тамбур био тамноцрвене боје, а на стубићима и таласастим венцима та боја није откривена ни у траговима.⁸⁰ Комисија за Студеницу прихватила је предлог реконструкције у начелу, уз наглашавање могућности измена у току радова, пошто се очекивало још података, нарочито из испуном покривених делова крова који нису обухваћени претходним испитивањем. Радови на уклањању насутог материјала са куполе пружили су све потребне податке за потпуну реконструкцију куполе велике цркве. У шуту над калотом откривена су два комада сиге — делови првобитног лучног венца (слика 93) који су при надзиђивању зида тамбура и кривине калоте. Ова два комада су саним комадима, а сами употребљени за насипање шупљине настале између дозиданог дела

тамбура и кривине колоте. Ова два комада су од необично великог значаја за радове на куполи. Показали су да венци затечени на куполи нису новији, како се то претпостављало пре почетка радова, и потврдили су да су били обојени бело, а не, као површине тамбура, тамноцрвено. На тим комадима су и остаци украса: у још влажан фрескомалтер угребан је једноставан геометријски цртеж и испуњен црвеном бојом (слика 94).

Насути материјал уклоњен је са крова од врха према ивицама (слика 95). Висина насутог шута, подлоге за ћерамиду и слоја блата на врху кровне купе испод крста, била је 0,70 m. На самом врху калоте, под овом насутом

⁸⁰ С. Ненадовић, *Сопштења I*, 1956, 27—41.

— Са тамбура је током радова, 1952—1956. године, штоковањем обијен сав малтер, тако да је само уз најпажљивије тражење откривено неколико малих фрагмената боје.

цртеж 48. Плоча из венца куполе инв. бр. 24.

pl. 48. Une dalle de la corniche de la coupole,
inv. No. 24.

масом, откривена је већа површина ружичастог малтера, подлоге (слике 96, 97). На површини од око два квадратна метра, овај малтер, изванредно гладак, није показао трагове дејства ватре нити су на њему откривени трагови топљеног метала, као што је то уочено на остацима истог малтера у шуту или на боковима калоте. Овај малтер је још био изванредно чврсто везан за калоту, што потврђује да калота није била проваљивана. Даље откривање калоте показало је да је исти малтер, само измењене боје по површини, како је већ речено, услед дејства велике топлоте, очуван местимично по целој површини калоте све до зоне првобитних венаца. Затечено стање калоте делимично објашњава судбину овог зда-

ња. У давној похари манастира, са нижих кровова цркве скинуто је олово, а конструкција над сводовима је запаљена.⁸¹ Услед веома високе температуре коју дрво развија при сагоревању, олово, које има сасвим ниску тачку топљења $+327^{\circ}\text{C}$, склизнуло је са стрмих површина калоте. Малтер — подлога, услед високе температуре, изменио је боју, а на њему су остале ситне капи олова. Врх калоте, који није био изложен непосредном дејству пламена и топлоте, остао је вероватно под оловом и није изменио боју. Пре почетка радова на уклањању надзиданих делова, постојеће стање је помно забележено (цртеж 51, 52, 53). Уклањање надзиданих делова показало је да су доскорашњем изгледу куполе претходиле још две раније фазе, а природа и облик оштећења на калоти помогли су да се бар приближно одреди време насталих измена.

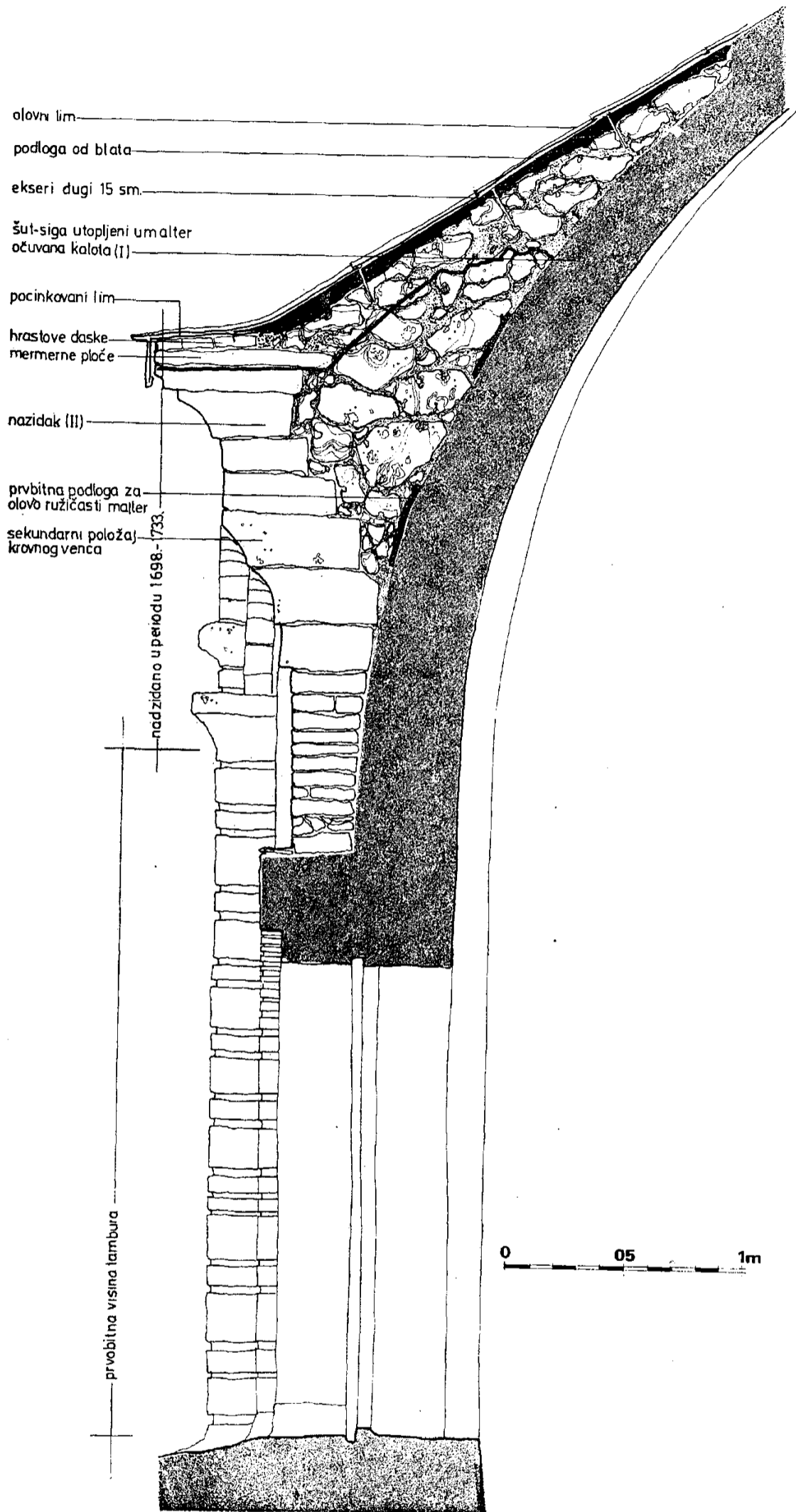
Кад је први пут изгубила добар оловни покривач, црква је остала доста дуго огољених сводова и калоте, што се може закључити по великим голим површинама сводова, са којих су фреске нестале услед прокишњавања, као и по зонама живописа које су обновљене у XVI веку. Можда је и покривана али не више оловом, већ ћерамидом која никако није била подесна за стрме површине кровова, а нарочито за веома стрму калоту. На Богородичиној цркви, земљотрес са почетка седамнаестог века је изазвао пукотине на сводовима по основи исток — запад, на калоти се појавила велика пукотина на југозападној страни (слике 98, 99), а такође су озбиљно оштећени портали, прагови и подне плоче, и у великој цркви и у припрати краља Радослава. Услед овог потреса пукао је западни носећи лук под куполом, а услед смањивања висине темена настало је слегање међупрозорских стубаца на тамбуру.

Непосредно после земљотреса, монаси студенички путовали су у Русију да траже помоћ⁸² за обнову манастира, а обнова која је уследила након добијања помоћи, обухватила је не само велику цркву и припрату већ и оштећене стамбене зграде у манастирском кругу. Тада су, осим покривања великих кровова цркве, извршени озбиљни радови на куполи. У-

⁸¹ М. Радан-Јовин, *нав. дело*, 69.

— При вршењу надзора над извођењем радова током 1952—1956. године И. Путић, техничар Завода, открио је нагореле греде уз западни зид кубетовог постолја, на којој је било остатака полутопљеног олова причвршћеног за греду кованицама.

⁸² В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа* Београд 1950, 313.

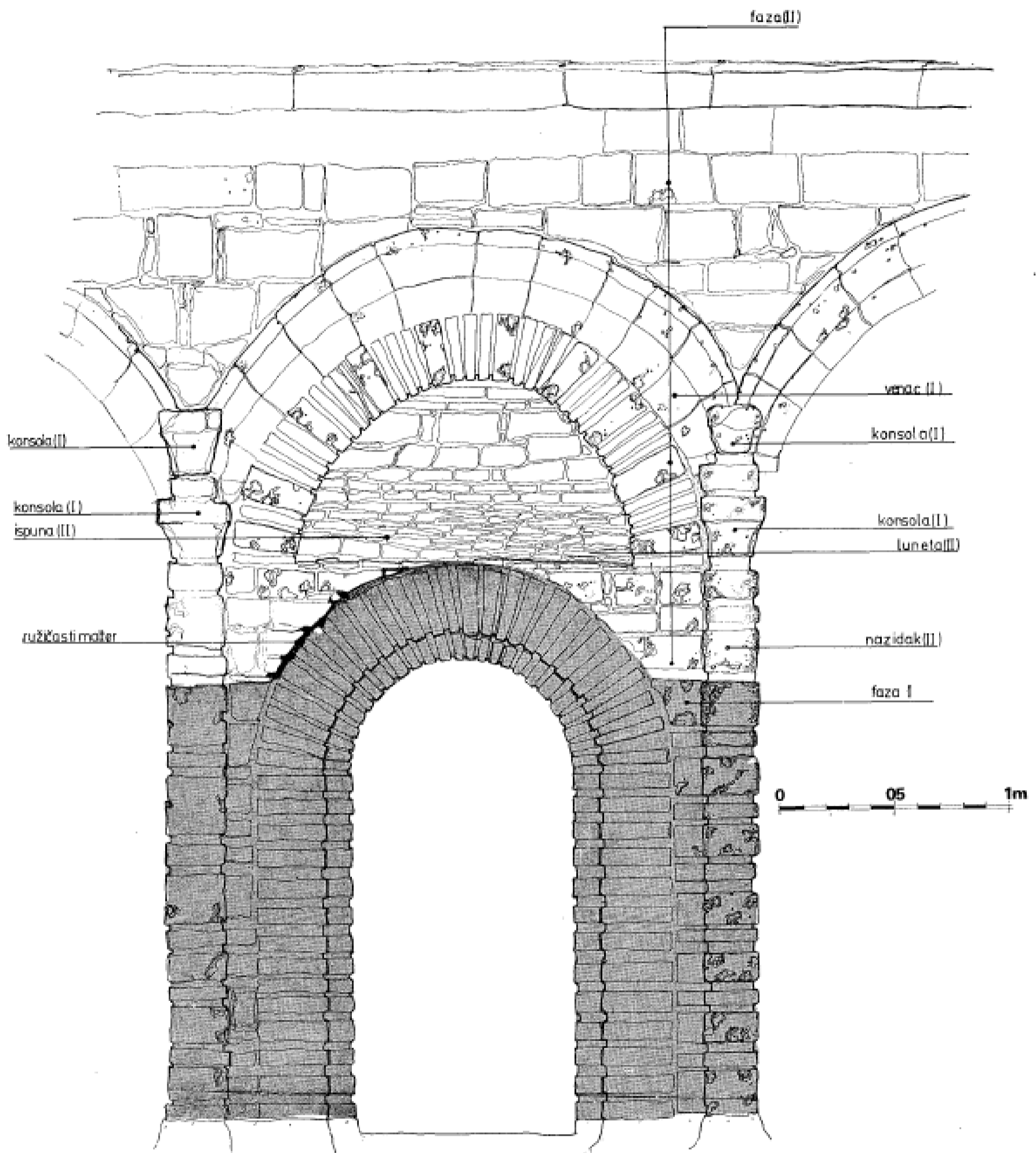

цртеж 49. Пресек кроз калоту куполе.

pl. 49. Coupe à travers la calotte de la coupole.

грађени су додатни блокови на великом порталу и смањен је портал на Радослављевој припрати. Вероватно су тада обновљени калкани и измењен изглед припрате (цртеж 54, слике 85, 86).

Пукотина на калоти, у појасу и иначе највећих напрезања, и спуштање равни постоља куполе услед пуцања западног лука, носача постоља куполе, озбиљно су угрозили стабилност целе конструкције. Посао је поверен до-

цртеж 50. Изглед сегмента тамбура са издвојеним фазама зидања.

pl. 50. Vue d'un segment du tambour, avec les phases successives de sa construction.

брим мајсторима. Изванредни познаваоци конструкција, ови неимари су растресену калоту утегли новоозиданим прстеном. У тој фази венци задржавају таласасту линију, али су издигнути над дозиданим линетама, које творе затежући прстен око калоте и накнадно је оптерећују, смањујући тиме напоне у зони

највећих напрезања калоте. Ради што бољег обезбеђења од појаве нежељених напрезања, над венцем и даље двоструким таласастим, израђени су кришкасти сегменти. Озидани су коадима сиге и шута, а за испуну је такође служио и ружичасти малтер, подлога за првобитно олово. Тај малтер вероватно је намерно

уклањан ради постизања што боље везе између калоте и новопризиданих елемената.⁸³

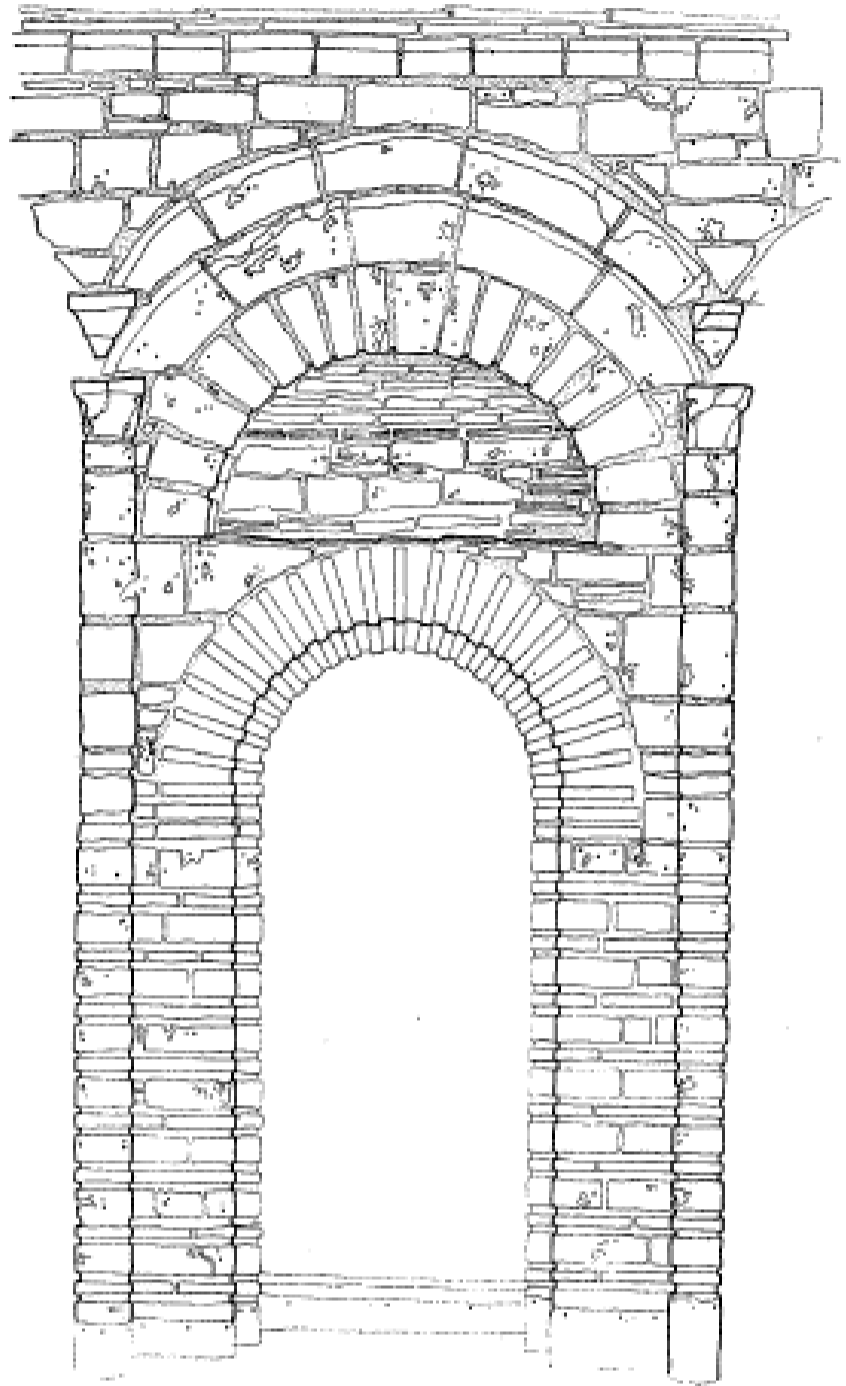
Купола је након ових радова изгледала како је то приказано на цртежу вињете на карти Србије.⁸⁴ Изнутра кришкаста као при зидању, споља је такође добила кришкасте сегменте над новоозиданим линетама и над на њима монтираним лучним венцима, дванаест кришкастих сегмената који су имали значај баласта над најугроженијом зоном калоте. Овај облик крова, судећи по глатком малтеру који је откривен преко делова сегмената, био је такође покривен оловом и то врло вероватно лошим или старим, јер није трајао дуго после цртања вињете на карти. Није више било никаквих могућности да се покрије новим оловом и тако у раздобљу од 1689, када је цртеж карте израђен,⁸⁴ до 1733. године, када је настао студенички бакропис, купола доживљава још једну промену изгледа.⁸⁵ Изнад лучних венаца и сегмената надзидан је раван назидак и израђен је једноставан венац од сиге, а купола је први пут покривена ћерамидом. Милошево време донело је још једну оправку.⁸⁶ Тада је купола наново покривена ћерамидом. Израђен је венац од надгробних плоча, а над мермерним венцима на постољу куполе, на апсиди, главном броду и над вестибилима озидани су додатни венци и кровови су такође препокривени ћерамидом (цртежи 51, 52, 53).

После уклањања свих надзиданих делова потврђена је ранија претпоставка о куполи рађеној према чисто византијским узорима и о различитим групама мајстора који су зидали цркву. Изнутра грађена попут цариградских и солунских купола, по спољној обради ближа је византијским куполама атоског и атинског подручја.⁸⁷

Венац, врло изражен, двоструки, ослоњен преко једноставних капитета на стубиће, налик је на венце на атинским црквама (цртеж 55), мада би разлог за његов специфичан изглед требало тражити и у знатно неповољнијим климатским условима у унутрашњости Балканског полуострва.

Разлог за бојење тамбура у црвено треба свакако тражити у начину бојења многих светогорских цркава које су биле узор ктитору. О томе да је купола студеничке велике цркве била црвена свакако значајну потврду треба видети у представи велике цркве на композицији преноса Немањиних моштију, на зиду јужне капеле у Радослављевој припрати. Што сликар није представио таласасту линију кровног венца може се разумети ако се има на уму да тежиште композиције није слика модела или целине, већ значајни тренутак дочека моштију великог ктитора.

Велика црква је необично снажно утицала на потоње неимаре у Студеници (цртеж 56), а

цртеж 51. Изглед источног сегмента тамбура (бр. 1.).

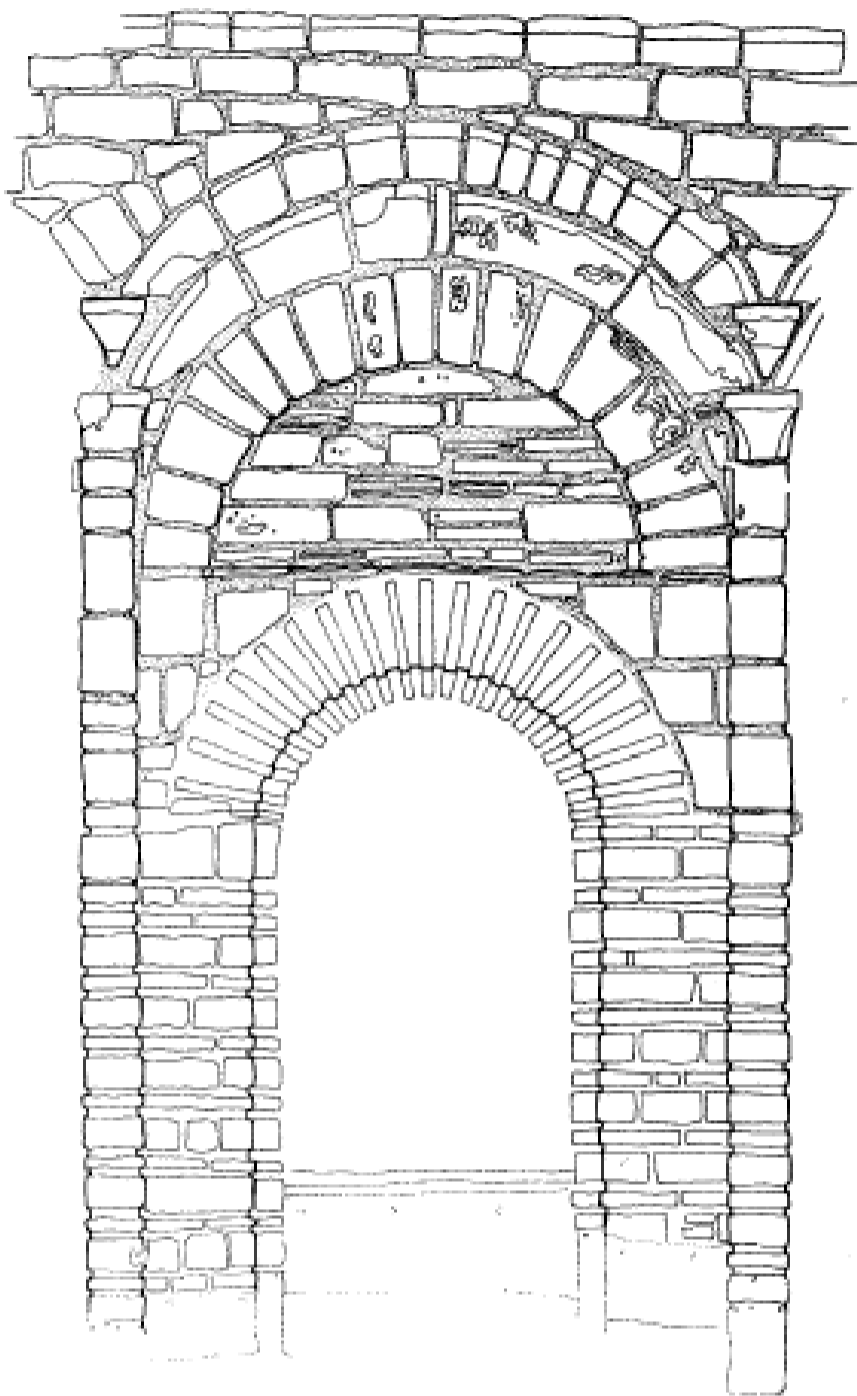
pl. 51. Vue du segment oriental du tambour (No. 1).

доказ за то је очито труд Милутинових градитеља да малу цркву св. Јоакима и Ане у основним облицима и пропорцијама, као и у начину обраде фасаде, што више приближе том узору (цртеж 57).

⁸³ Необично глатка површина малтера — подлоге није погодна да прихвати малтер, зато се обично обије. То је закључено при радовима на западном улазу, када су откривени портрети Стевана и Вукана, а запажено је да су мајстори при исправкама просторије, при зазиђивању троугластих просторија у кули, ради што бољег пријањања новог малтера за зид, скинули већи део глатких површина фресака и употребили их као испуну.

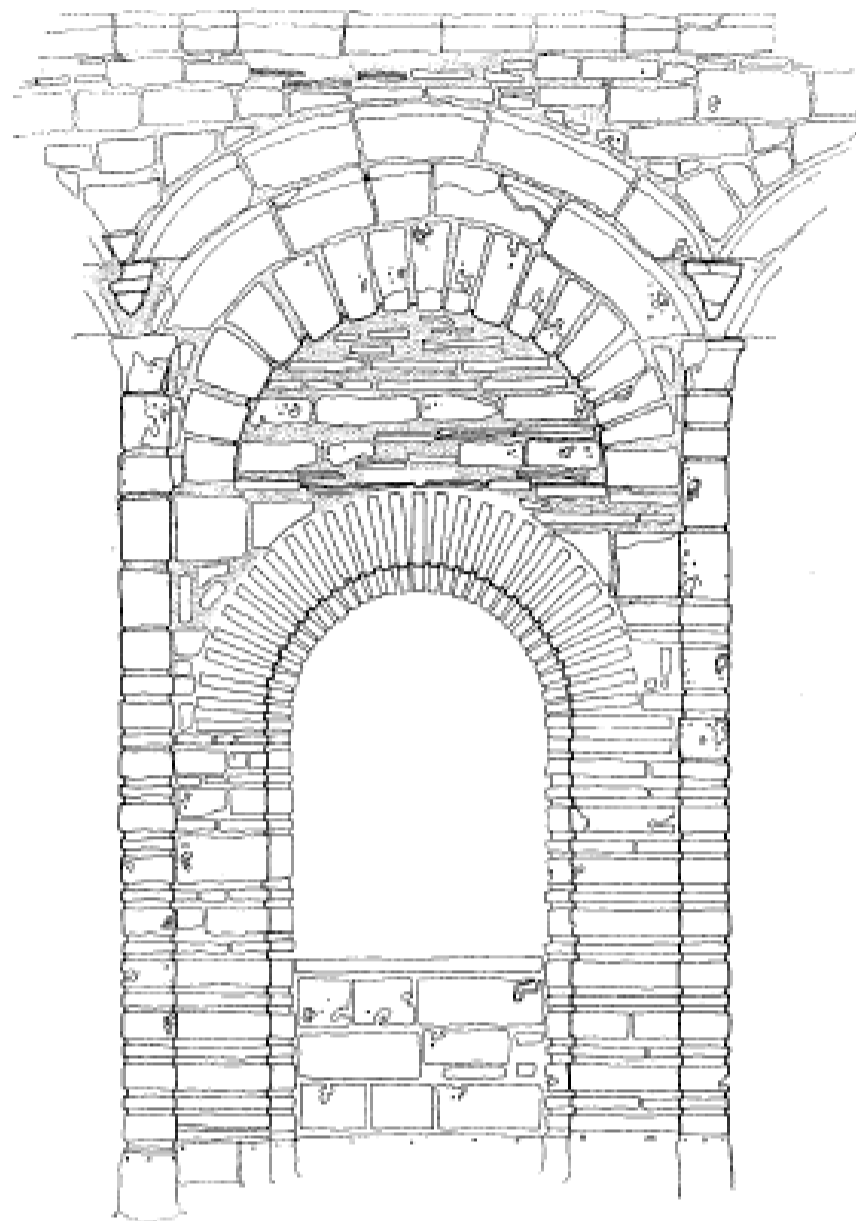
⁸⁴ И. Здравковић, *Стари планови у збиркама неких установа у Бечу*, Зборник заштите споменика културе XIV, Београд, 1965, 220.

⁸⁵ В. Петковић наводи да су за време I српског устанка монаси учествовали у борби против Турака, а ови су за одмазду манастир похарали и спалили, н.д. 315.

цртеж 52. Изглед североисточног сегмента тамбура (бр. 2)).

pl. 52. Vue du segment nord-est du tambour (No. 2).

цртеж 53. Изглед сегмента тамбура (бр. 3).

pl. 53. Vue d'un segment du tambour (No. 3).

Купола Богородичине цркве је у целини реконструисана уз неопходно статичко обезбеђење. Преко калоте је постављена мрежа затегнуте арматуре (слика 100).⁸⁸ Изнад прозорских лукова постављен је серклаж. Првобитни лук над прозорским луком, који је у XVII веку издигнут изнад линете, није озидан у истом материјалу. То је учињено због тога што је веома мали простор остао испред серклажа над теменима прозорских лукова и што би прекривање серклажа коадима сиге и опеке био колико спор толико и излишан посао с обзиром на то да је све те површине ваљало малтерисати и бојити. Над овим површинама озидани су двоструки венци од сиге. При демонтажу, сваки комад је обележен и при поновном зидању враћен на своје место. Комади иструлели или напрсли замењени су новим. По армирању калоте изливена је бетон-

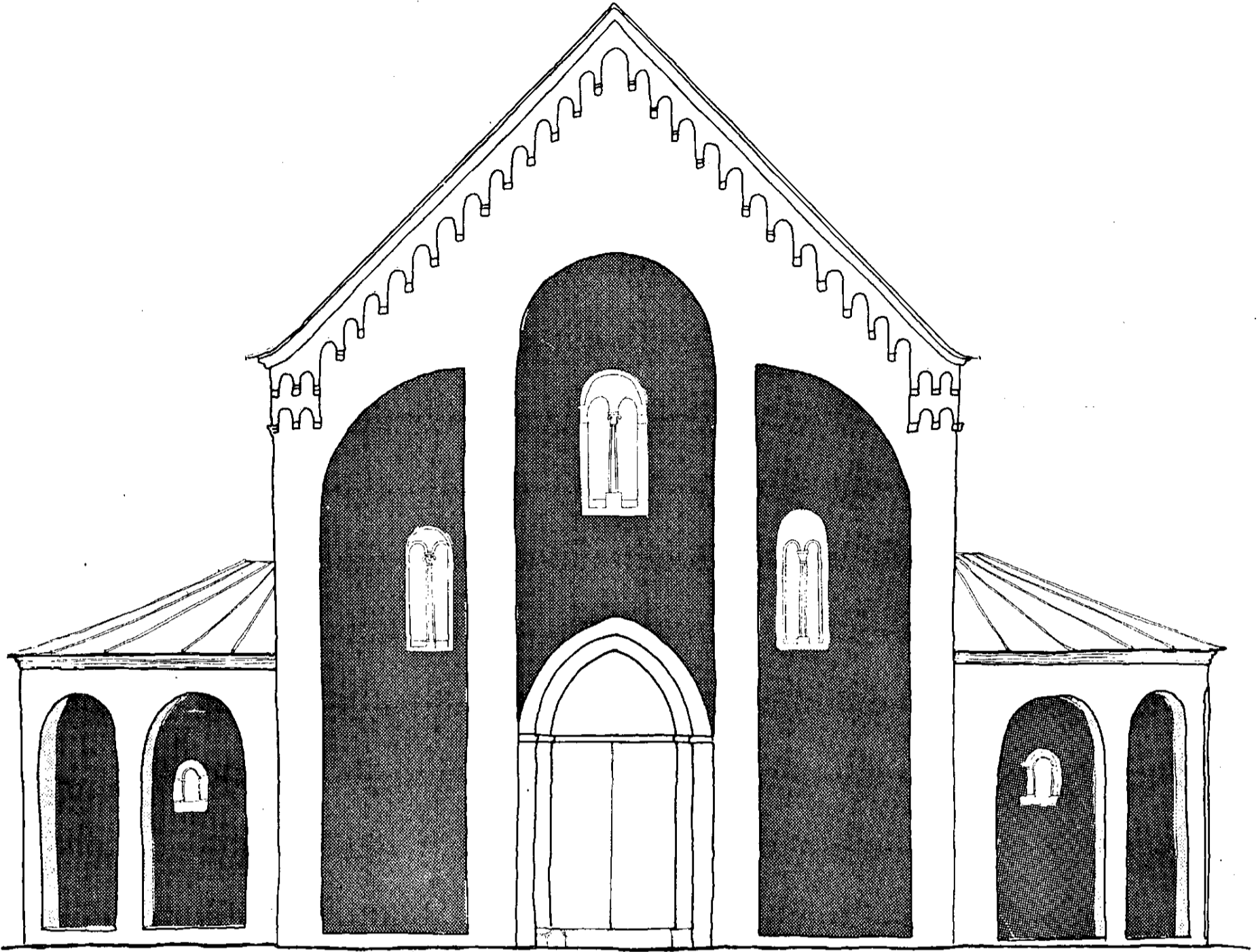
ска подлога за нов оловни покривач (слика 101). За покривање употребљено је олово дебело 2 mm.

Малтерисање је извршено у два слоја, уз употребу опалске брече. Бела боја је креч коме је додат пепео, а тамноцрвена су синтетичка боја и пигменти, тон је одређен према тону откривених остатака првобитног малтера

⁸⁶ С. Ненадовић, *нав дело*, 43.

⁸⁷ Athènes Bizantine, Manilos Chatzidakis, Атина, с. д,

⁸⁸ У горњој трећини арматура је постављена без затезања. Даље, на размаку од 5 cm до 10 cm, постављане су затегнуте шипке 0 10. Подеона арматура истог пресека је постављена радијално. Размак од 15 cm постигнут је додавањем краћих шипки. Статички прорачун извео је и надзор водио инг. Владислав Матић.

цртеж 54. Могући изглед Радослављеве припрате пре велике обнове и измена у XVII веку. Западна страна.

pl. 54. Vue présumée de l'exonarthex de Radoslav, avant sa grande reconstruction et son remaniement au XVIIe siècle.

на тамбуру. Да би се постигла права обојеност треба да прође извесно време, да се призвучи љубичасте боје изгубе. На Краљевој цркви процес тог „ишчишћавања“ боје трајао је око годину дана. Пошто је поступак на Богородичиној цркви у свему сличан треба очекивати за приближно исто време исте исходе.

После завршетка радова на великој куполи (слика 102), јасно се уочава колико је велика била жеља ктитора да цркву св. Јоакима и Ане изгледом приближи основним облицима Богородичине цркве (слика 103). Још је живља слика некадашњег низа малих цркава око главне богомоље, белих и украшених, у кругу складних здања конака, зидова и кула (слика 104).

Чини се да није потребно наглашавати да обављеним и описаним радовима ни издалека нису решени проблеми заштите овог споменика. Најтежи послови тек предстоје. Треба зауставити процес пропадања мермерних блокова којима је зидана Богородичина црква.

Првим конкретним захватима претходиће темељно документовање, прикупљање података о врсти оштећења и обиму оштећености сваког блока посебно (цртежи 58, 59). Упоредо са тим послом неопходно је да се у сарадњи са стручњацима, специјалистима, изнађе најбољи метод за заустављање поменутог процеса и за заштиту објекта. Тек када сви ови послови буду завршени, а рок би требало да буде што краћи, али нипошто не на уштрб квалитета, моћи ће да се приступи раду на заштити фасада и камене пластике.

Фасадни блокови су у веома великој мери оштећени. Сокл цркве такође. Једна од мера заштите свакако ће бити замена најоштећенијих блокова и готово потпуна замена профилисаних делова сокла. Због ових радова потребно је поново отворити мајдан из кога је вађен камен за зидање Богородичине цркве. Место је познато. У непосредној близини данашњег мајдана Котлине, запуштен и обрастао дрвећем, налази се стари немањићи ка-

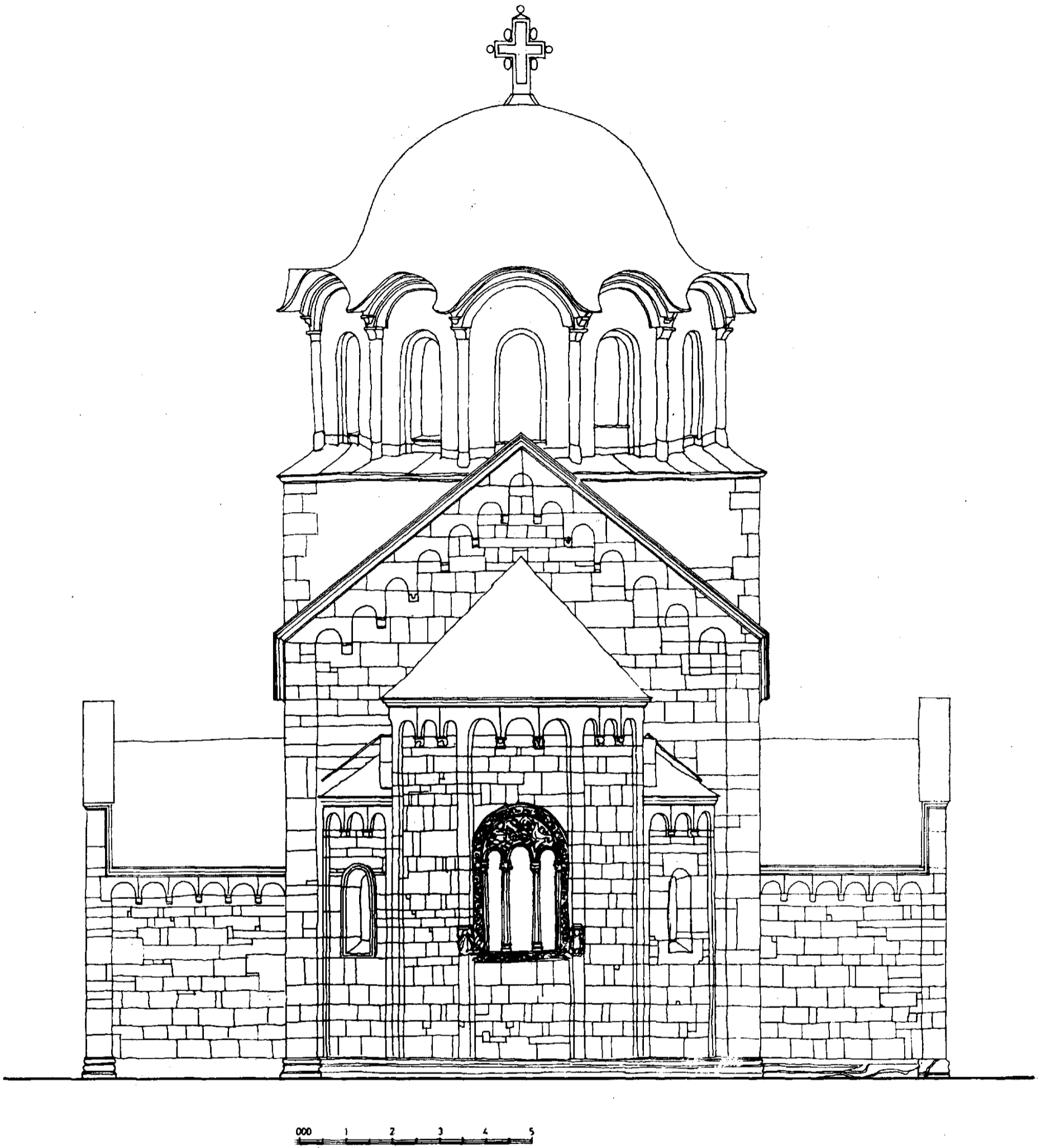
цртеж 54а. Предлог реконструкције припрате. Северна страна.

pl. 54a. Vue du Nord d l'exonartex de Radoslav. Reconstruction

цртеж 55. Цртеж према фотографији куполе цркве Горгоепикос са краја XII века у Атини, Athènes Byzantine с.д. сл. 39, фото Томасис.

pl. 55. Dessin d'après une photographie de la coupole de l'église Gorgoepikoos de la fin du XIIe siècle située à Athènes, parue dans: 12 Athènes Byzantine S. D. fig. 39, photo. Tomasis.

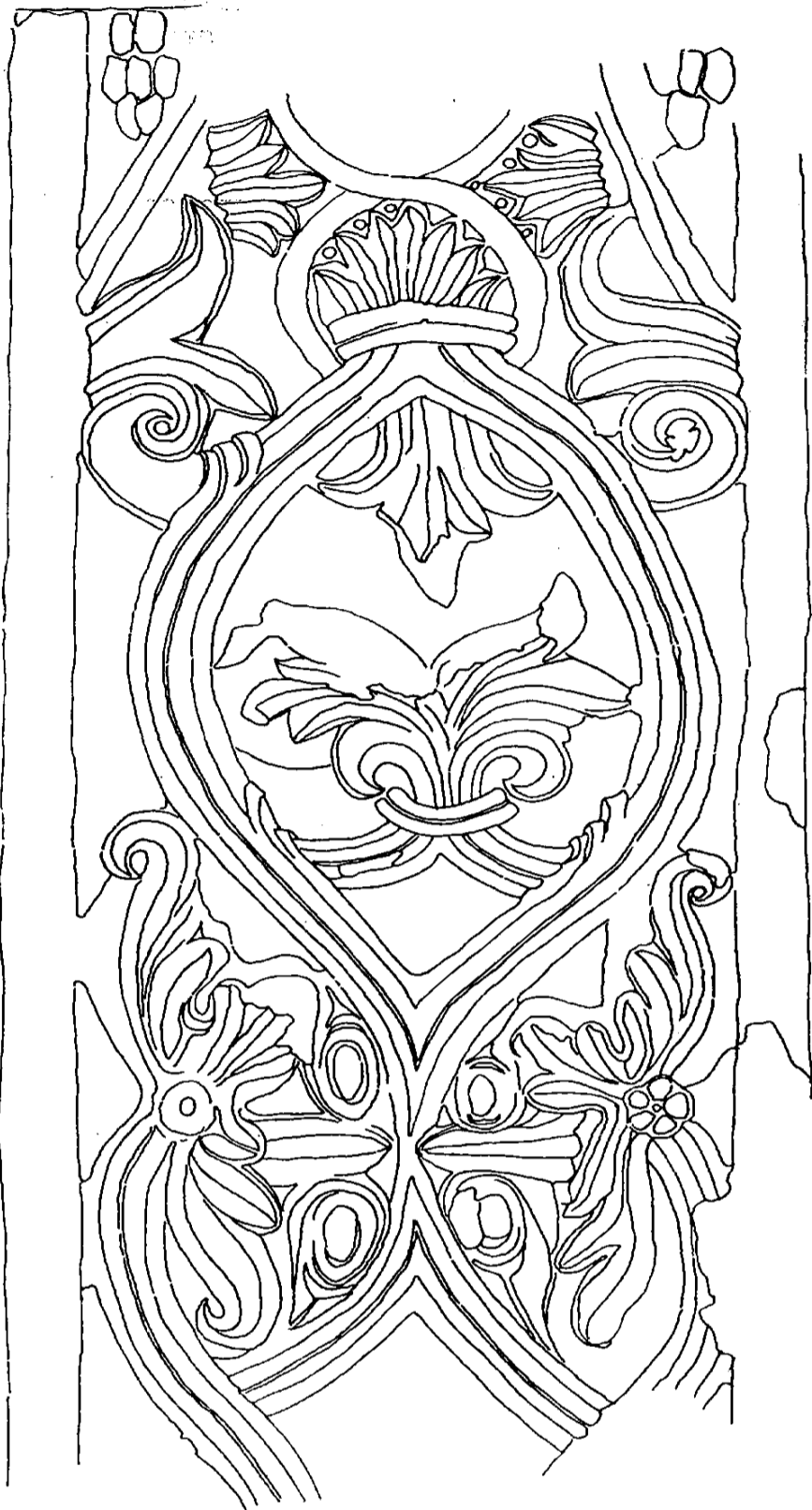
цртеж 56. Изглед источне фасаде Богородичине цркве са реконструисаном куполом.

pl. 56. Vue de la façade orientale de l'église de la Vierge avec sa coupole seconstruite.

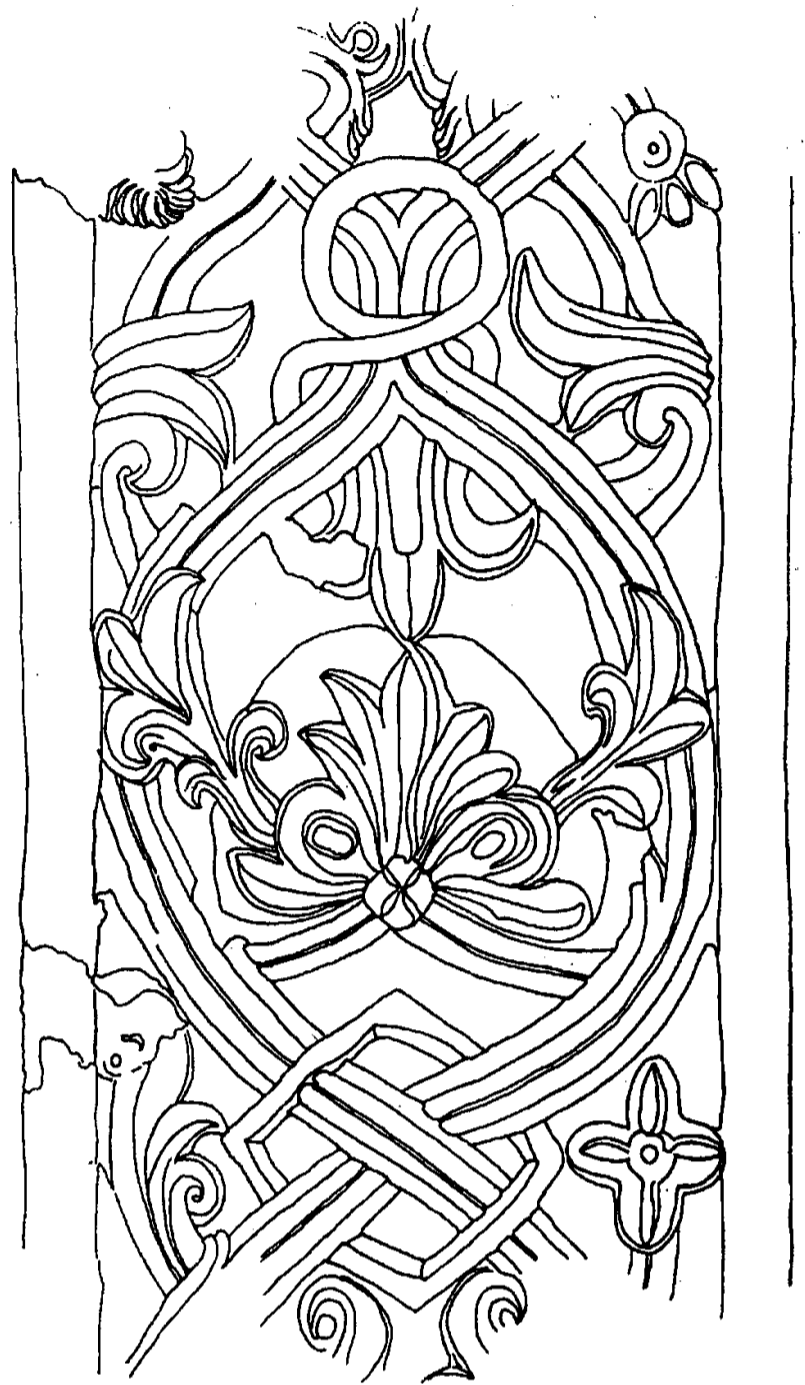
цртеж 57. Скица куполе Краљеве цркве.

pl. 57. Croquis de la coupole de l'église du Roi.

цртеж 58. Паралелно са радовима на конзервацији објеката у комплексу траје и рад на документовању пластике — цртеж дела западног довратника јужног вестибила.

pl. 58. Parallèlement aux travaux de la conservation des édifices, s'effectuent aussi ceux de la documentation sur leurs ornements en pierre. Dessin d'une partie du montant occidental du vestibule méridional.

цртеж 59. Цртеж дела западног довратника јужног вестибила.

pl. 59. Dessin d'une partie du montant occidental du vestibule méridional.

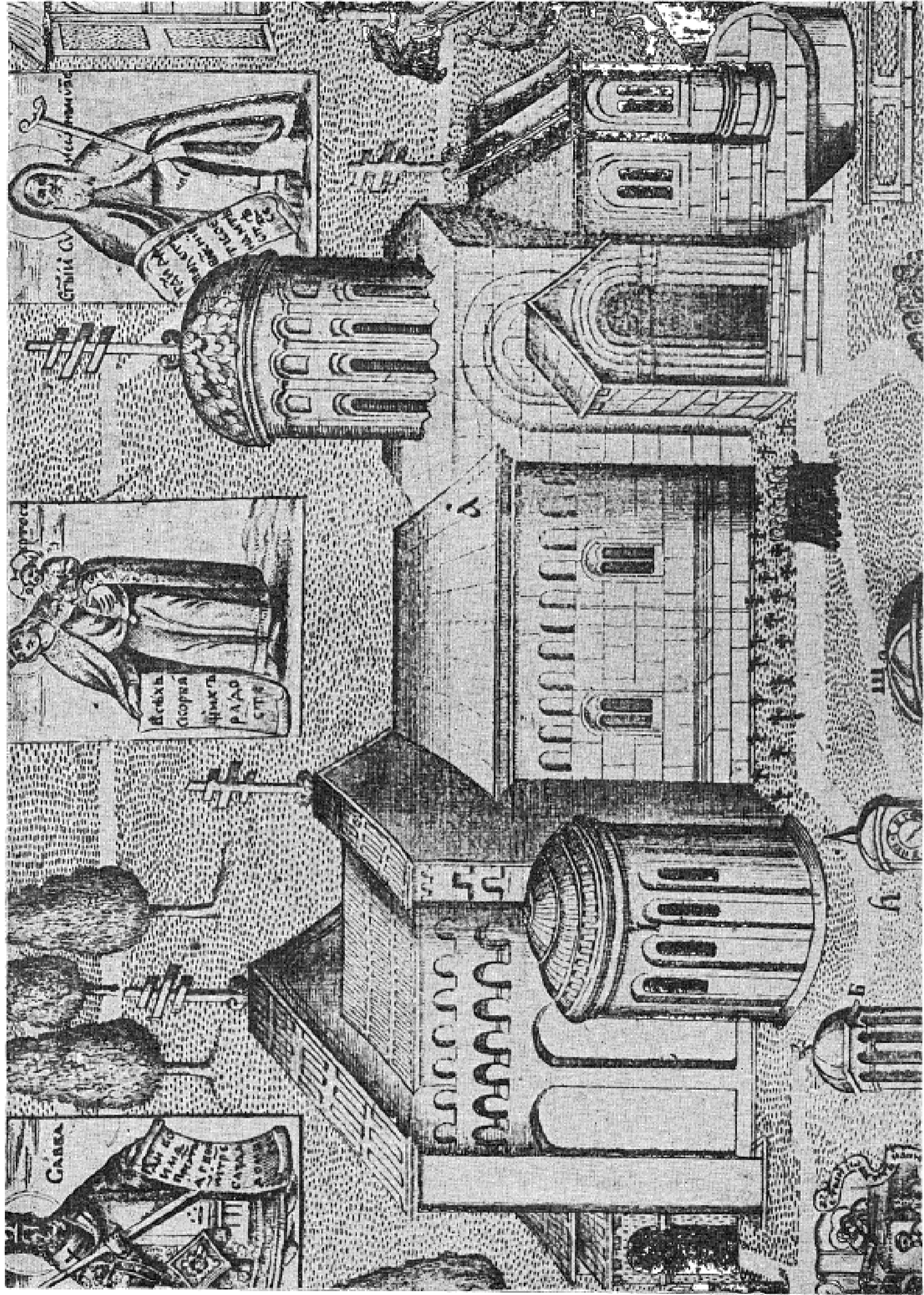
менолом. На повећој заравни изнад каменолома су остаци насеља каменара. У косини падине још увек се могу видети нагиби рампи којима је из каменолома превлачен камен на обраду. Западно од насеља било је појилиште за животиње издубљено у серпентинској стени. Напајано је водом из потока који протиче између насеља каменара и мајдана. Камени блокови су вађени, преношени до насеља и ту обрађивани вероватно коначно и тек тада превлачени на радилиште. По остацима камене пластике која се и данас може наћи у приобаљу потока може се закључити да је и највећи део пластике урађен у непосредној близини каменолома.

V. TRAVAUX EFFECTUES SUR L'EGLISE DE LA VIERGE

Sur les œuvres les plus anciennes représentant l'ensemble monastique de Studenica, à savoir la fresque illustrant le transfert de la relique de Némanja, qui se trouve dans la chapelle sud de l'exonarthex de Radoslav, la vignette illustrant la carte géographique des champs de bataille de Serbie et en Albanie 1689 et la gravure sur cuivre datant de 1773, les coupoles des églises de la Vierge et de la Kraljeva Crkva sont hémisphériques et ont des corniches droites ou ondulés. Le dessin de Kanitz et les photographies les plus anciennes les représentent en forme de cônes recouverts de tuiles ou de tôle. Le fait que la Kraljeva crkva a subi, comme nous l'avons dit, au XVIIIe siècle des remaniements considérables, joint aux œuvres mentionnées qui représentent l'ensemble monastique, fait présumer que la grande église a aussi pu subir un remaniement semblable. L'occasion de reconstituer son aspect originel nous fut donnée lors de la réparation de son tambour qui avait été frappé par la foudre et du remplacement de la toiture en

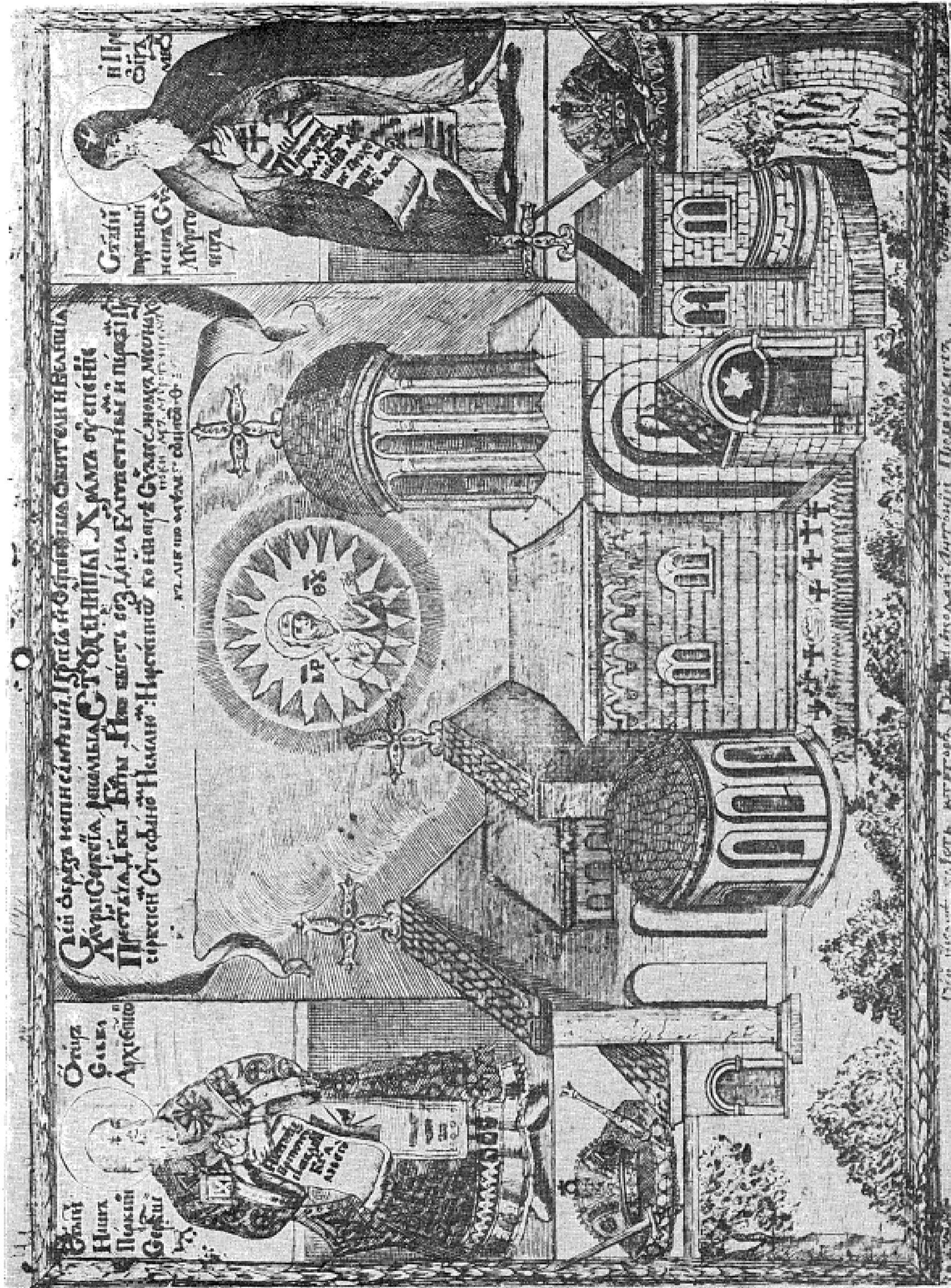
plomb de la coupole. Lors des travaux de recherche entrepris en 1974 l'on a constaté qu'au cours de son existence l'édifice a subi de grands changements de l'aspect de sa coupole dûs à la nécessité de stabiliser sa calotte qui avait été fendue lors d'un tremblement de terre, et d'amoinrir la pente de sa calotte pour la rendre plus apte à recevoir sa nouvelle couverture en tuiles, comme on l'avait fait à la Kraljeva Crkva. Lors du déblaiement des gravats et du mur d'appui l'on a trouvé dans ceux-ci quelques morceaux de tuf avec des fresques qui, selon toute apparence, avait appartenu à des églises détruites et deux morceaux de la corniche originelle peints en blanc et garnis d'un simple ornement rouge et sur la calotte même des morceaux de mortier rosâtre faisant partie de l'ancien support de la couverture en plomb. Sur les parois du tambour l'on découvrit des vestiges très faibles de la peinture rougeâtre dont il avait été peint à l'origine. La coupole a été reconstruite en 1974. Il est évident que la coupole de l'église de la Vierge a exercé son influence sur les constructeurs de la Kraljeva Crkva et qu'elle-même s'était inspirée de modèles athoniques.

80. Бакропис Студенице из 1733. године — детаљ Бо-
городичина црква.

80. Estampe représentant Studenica en 1733 — détail
l'église de la Vierge.

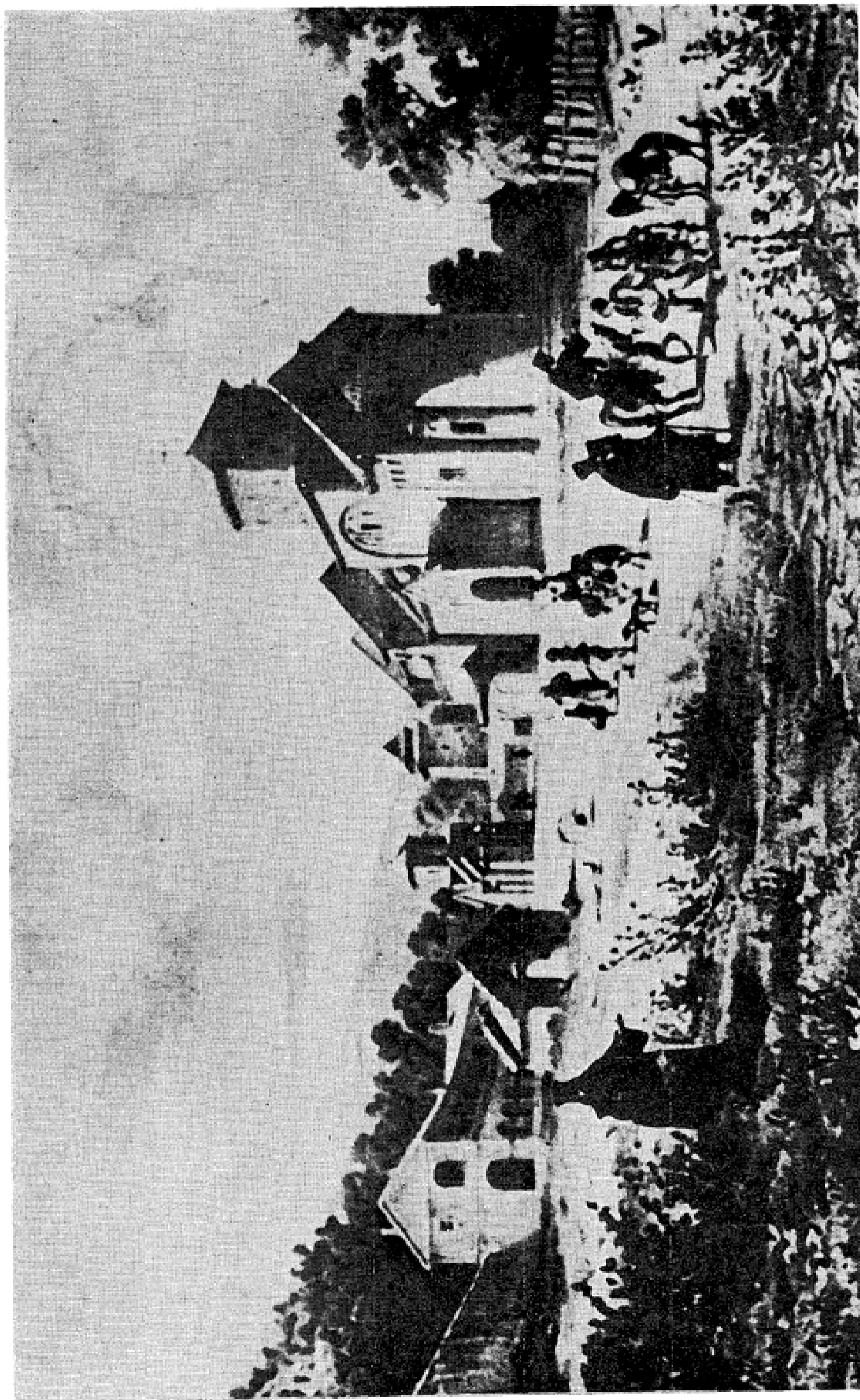
81. Богородичина црква гравира из XVIII века.

81. L'Eglise de la Vierge, gravure du XVIIIe siècle.

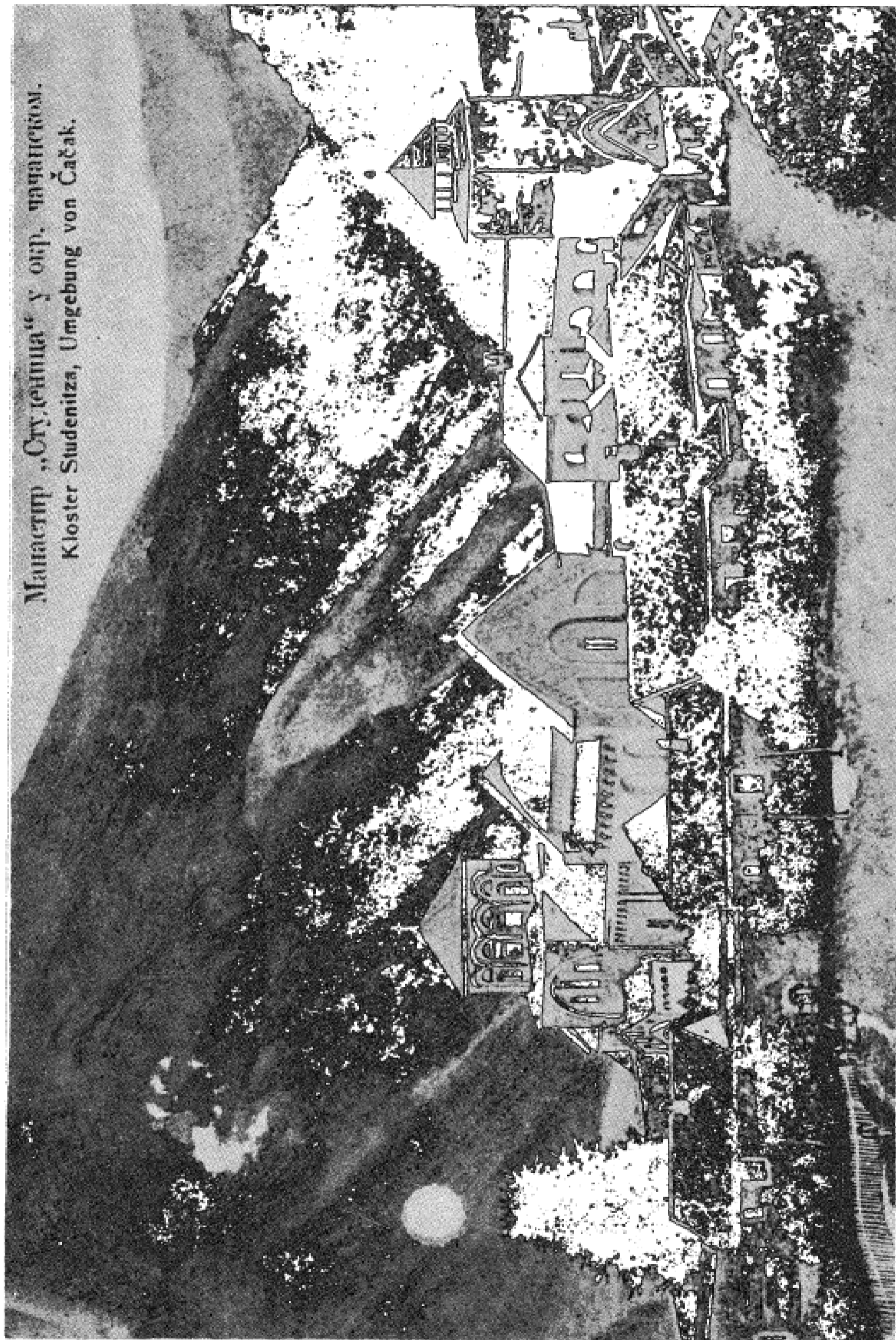
82. Студеница — снимак комплекса око 1900. г., Ђ. Станојевић.

82. Studenica — Vue d'ensemble vers 1900. Ђ. Stanojević.

83. Студеница — изглед комплекса по Кашницу.

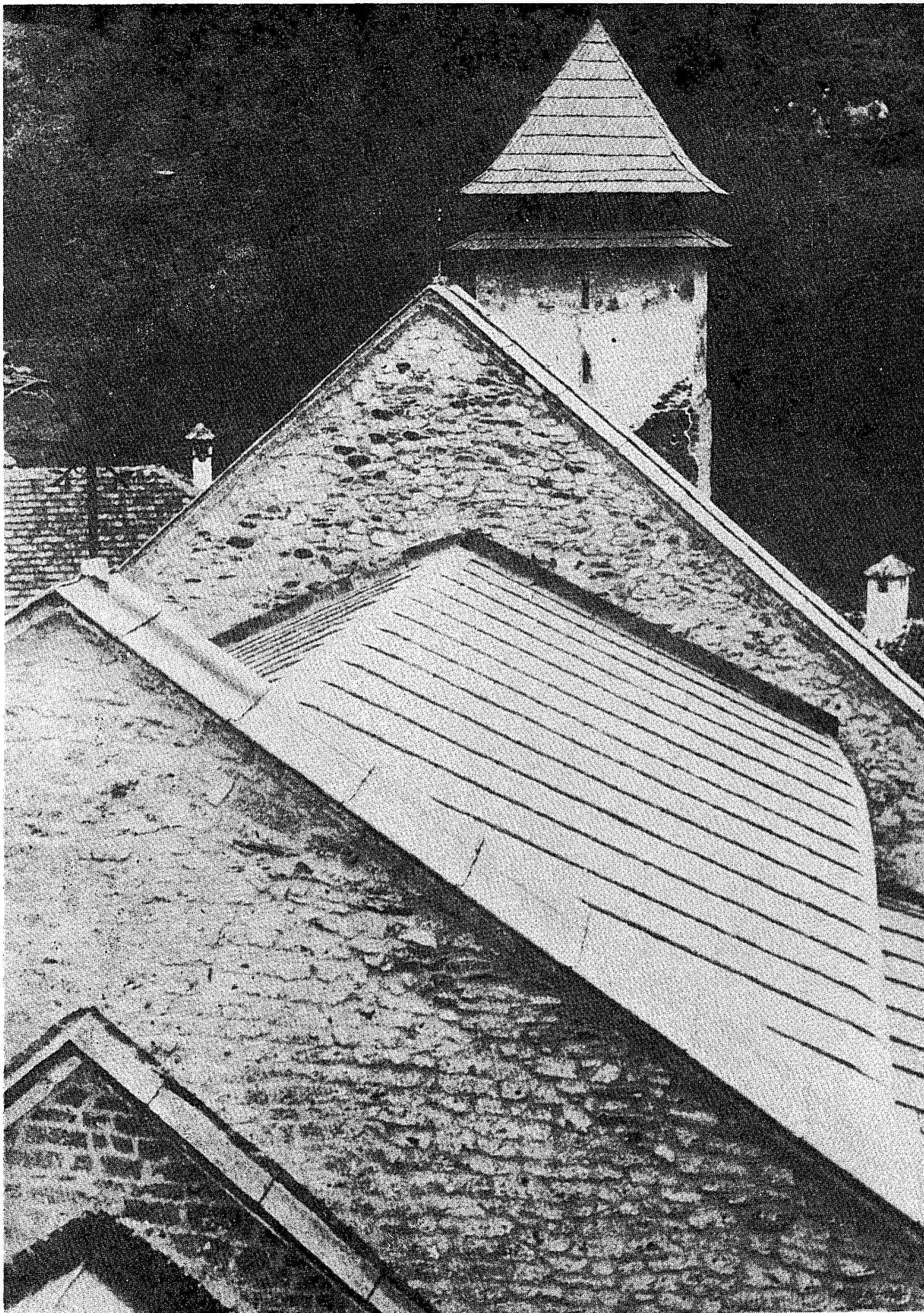
83. Studenica — Aspect de l'ensemble d'après Kanitz.

Манастир „Студеница“ у опр. Чапачком.
Kloster Studenitza, Umgebung von Čačak.

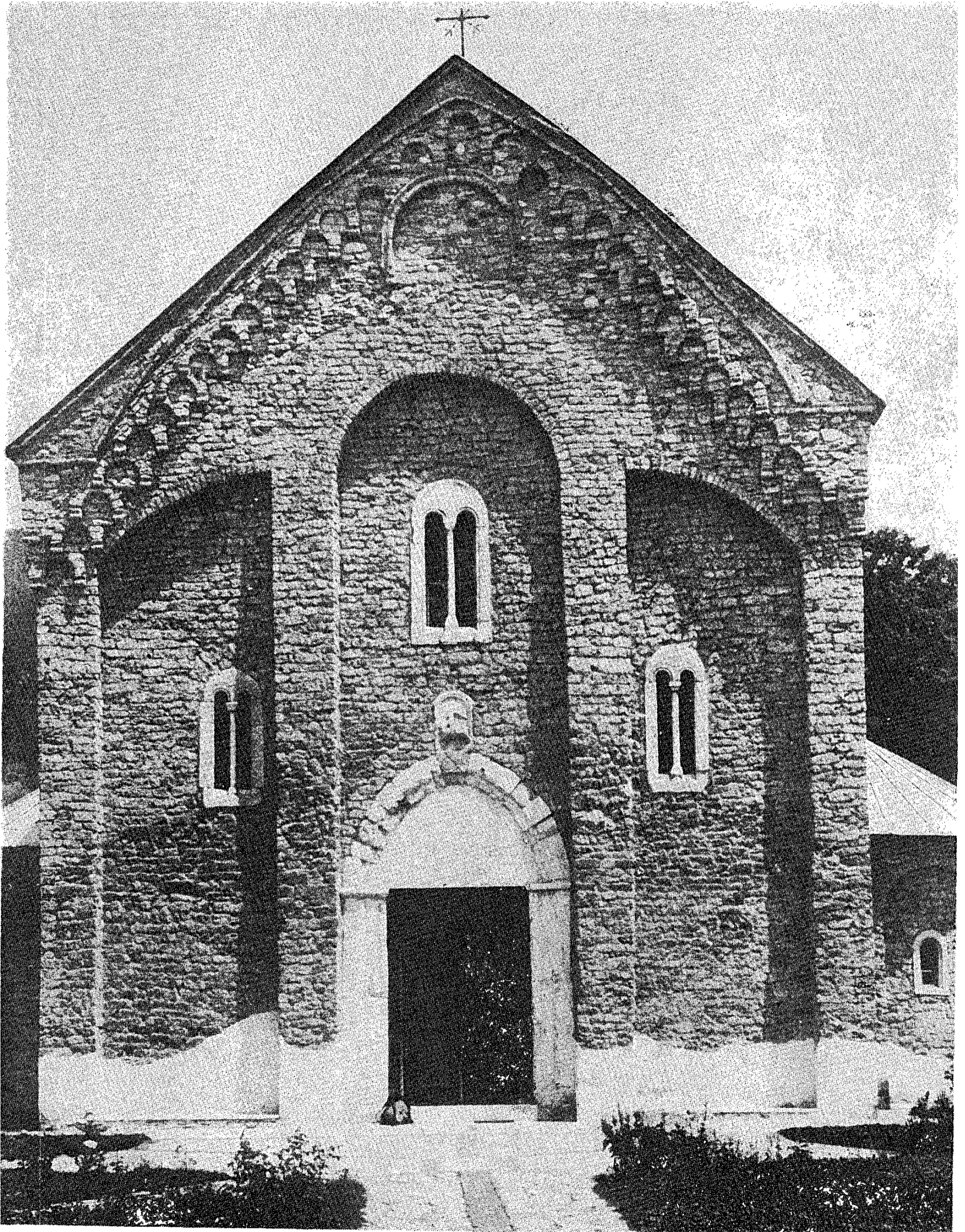
84. Комплекс Студенице — фотографија са разгледнице.

84. Studenica, l'ensemble monastique, photo d'une carte postale.

85. Изглед президаних или надзиданих калкана Радослављеве припрате, Р. Тасић.

85. Vue des combles remaniés ou surélevés de l'exonarthex de Radoslav.

86. Радославјева припрата — изглед президаних делова западног калкана.

86. L'exonarthex de Radoslav — Vue de la partie remaniée des combles occidentaux.

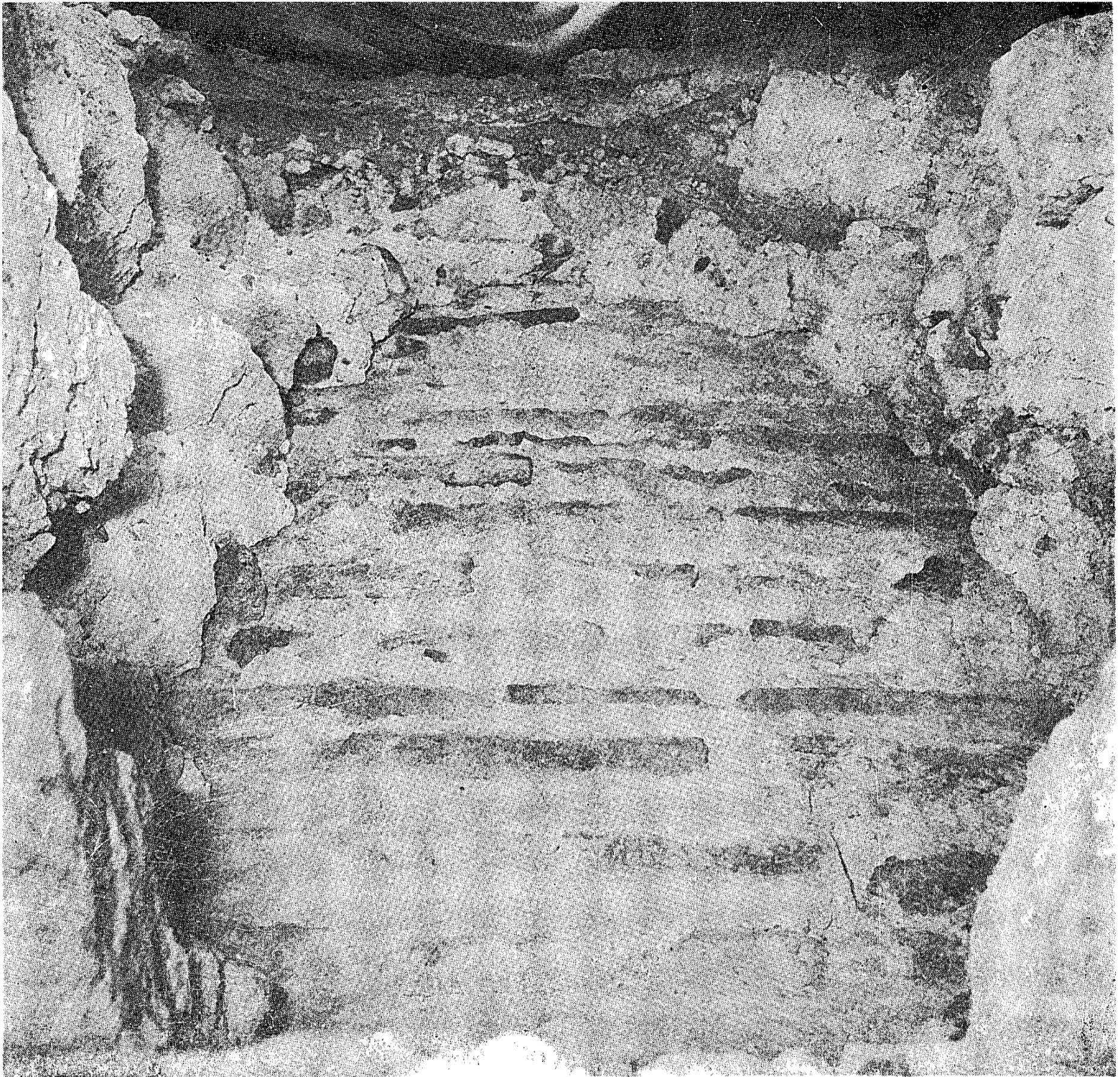
87. Sonde triangulaire creusée dans le toit de la coupole de l'église de la Vierge en 1974. M. R. Jovin.

87. Троугласта сонда на крову куполе Богородичине цркве 1974. г., М. Р. Јовин.

S8. Остаци два слоја подлоге за ћерамиду 1974. г., М. Р. Јовин.

88. Restes des deux couches de support des tuiles romaines en 1974.
M. R. Jovin.

89. Изглед дела калоте након уклањања слоја малтера подлоге за ћерамиду и шута у троугластој сонди, 1974. г., Н. Живковић.

89. Aspect d'une partie de la calotte après l'enlèvement de la couche de mortier qui supportait la tuile romaine et des gravats dans la sonde triangulaire, 1974, N. Živković.

90. Део калоте са остатком потамнелог малтера (при дну фотоса)
Н. Живковић.

90. Vue d'une partie de la calotte avec des restes de mortier assombri
par les intempéries (au bas de la photo) N. Živković.

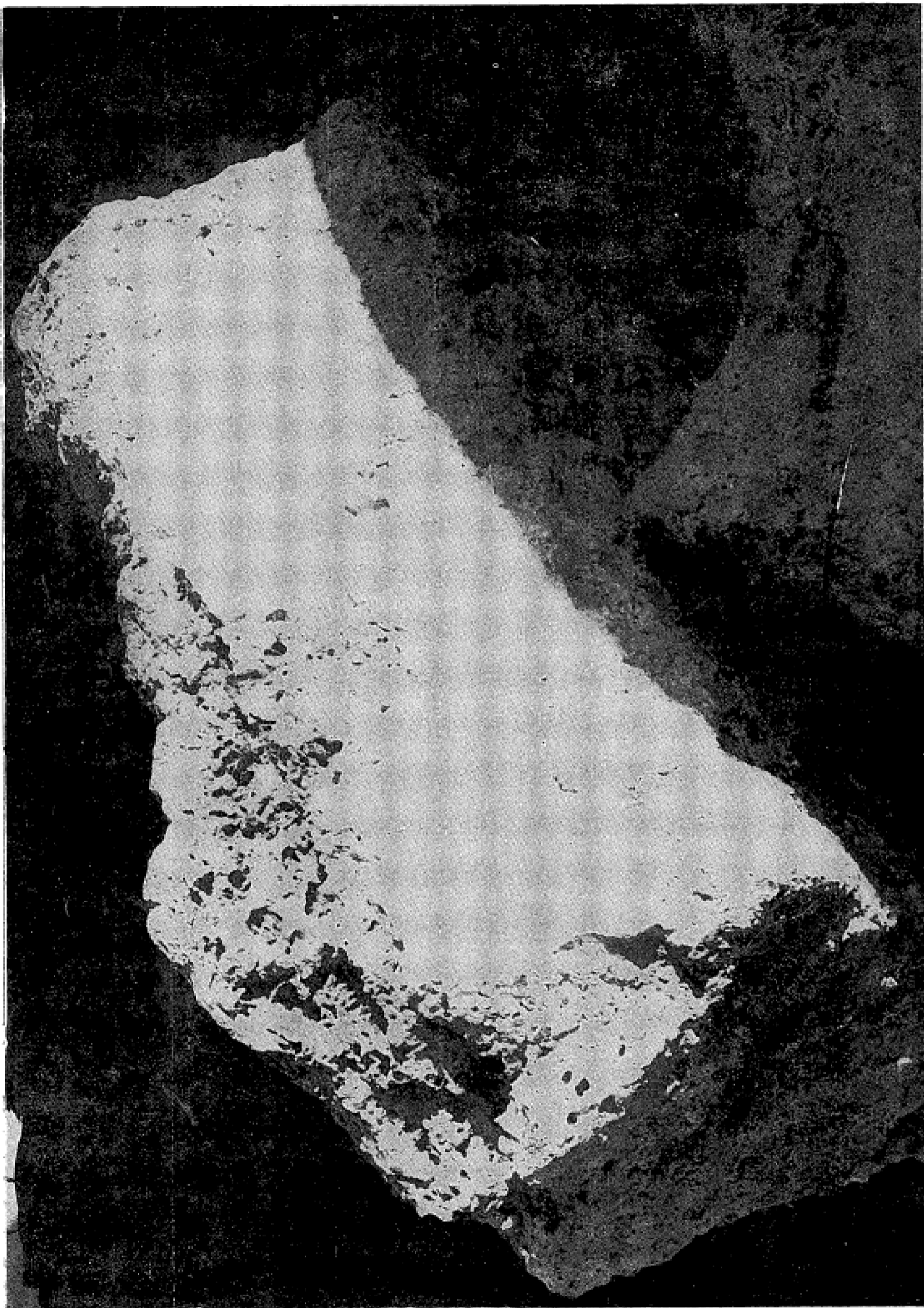
91. Сонда у лунети 1974. године, Р. Тасић.

91. Sonde creusée dans la lunette en 1974, R. Tasić.

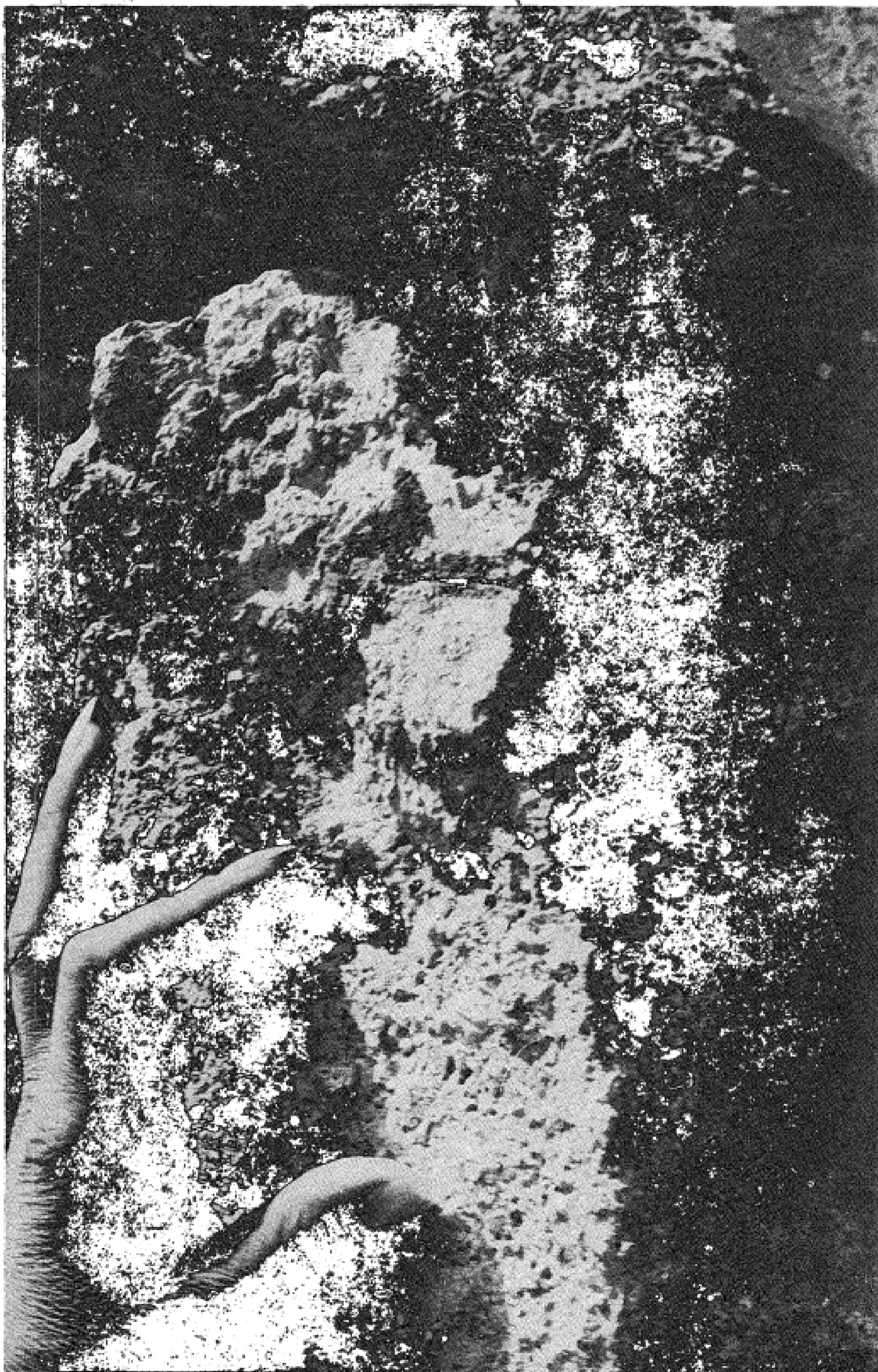
92. Сонда у надзитку. Надзидани део је потпуно одвојен од калоте.

92. Sonde dans le surélévement. La partie surélevée est complètement séparée de la calotte.

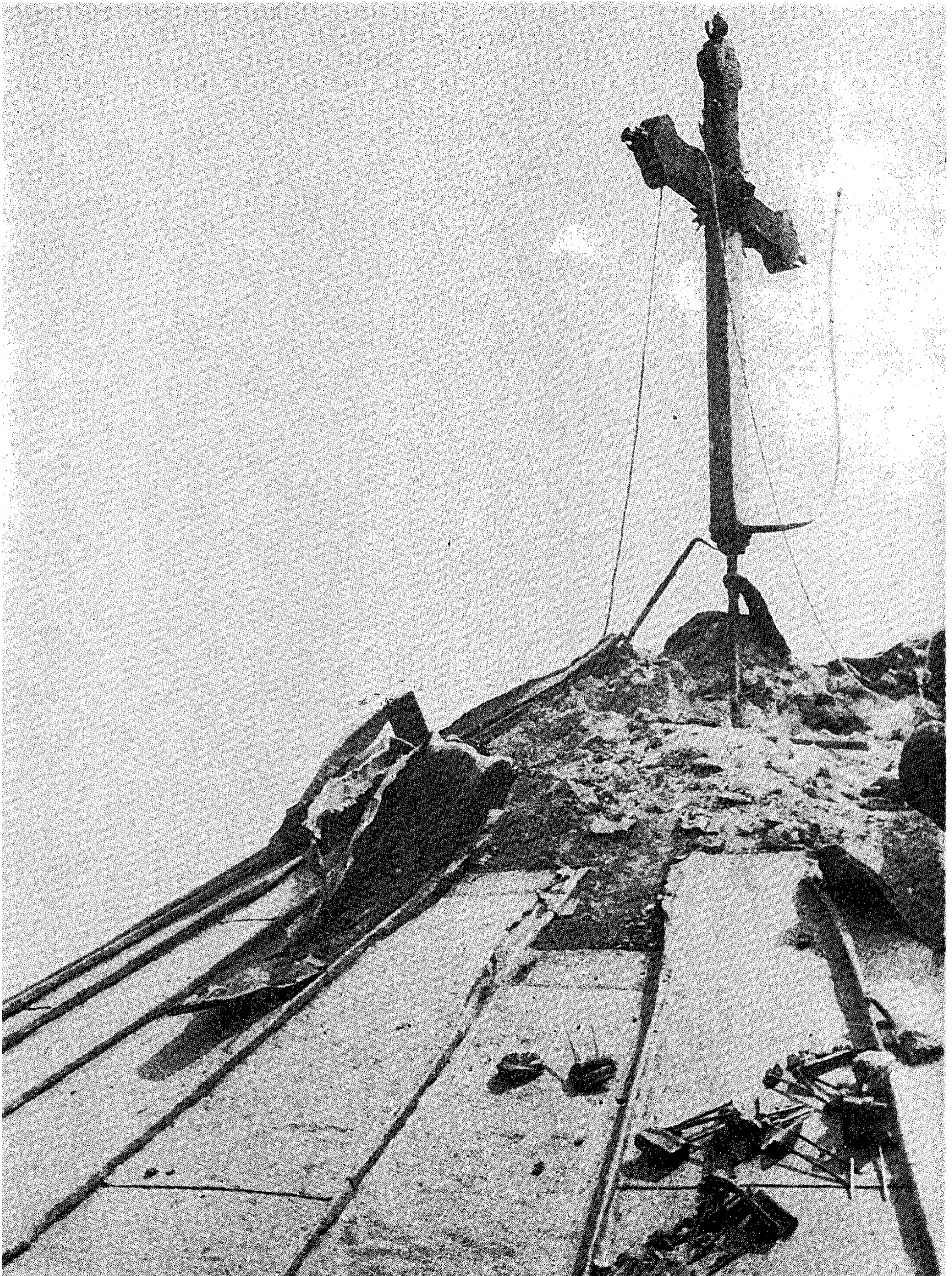
93. Partie d'archivolte blanchie à la chaux avec des motifs géométriques gravés, découverte dans les gravats sur la coupole en 1975. B. Živković.

93. Део лучног венца обојен бело са угрбаним геометријским шарама откривен у шуту на куполи 1975. године. Б. Живковић.

94. Део венца са остатком првено обојеног орнамента
откривен у шуту на куполи 1975. Б. Живковић.

94. Partie de frise avec des restes d'ornements peints
en rouge, trouvée dans les gravats de la coupole en
1975. B. Živković.

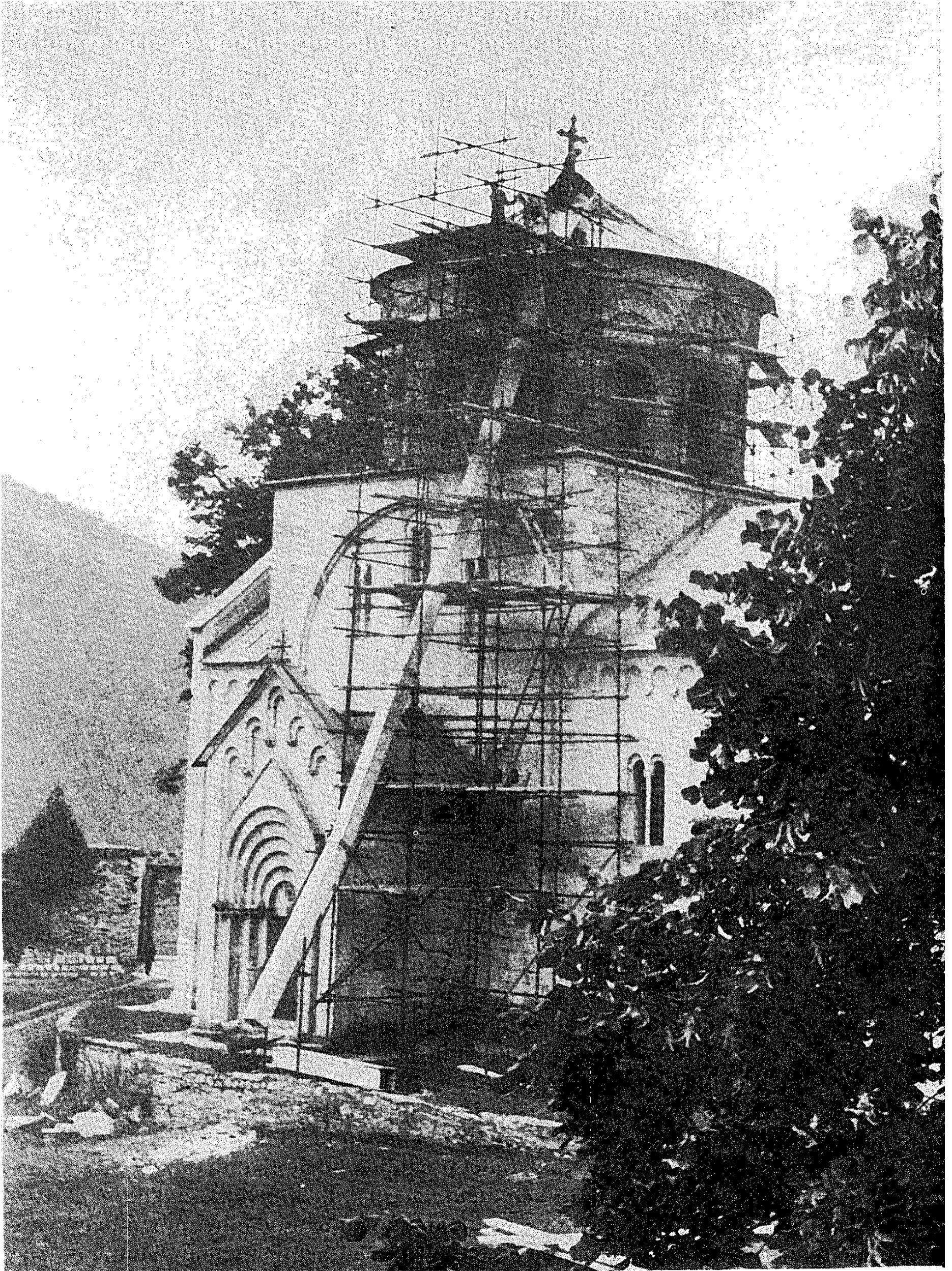
95. Почетак уклањања насутог материјала са куполе, 1975. Р.
Тасић.

95. Début des travaux de déblaiement de la coupole, 1975, R. Tasić.

96. Поверхина очуваног ружичастог малтера првобитне подлоге за оловни покривач на врху калоте, Р. Тасић.

96. Surface du mortier rose conservé qui avait formé a l'origine le support du plomb qui recouvrait le sommet de la calotte, R. Tasić.

97. Црква на почетку радова на уклањању насутог материјала са куполе, 1975 године, Р. Тасић

97. L'église au début des travaux de déblaiement de la coupole 1975, R. Tasić.

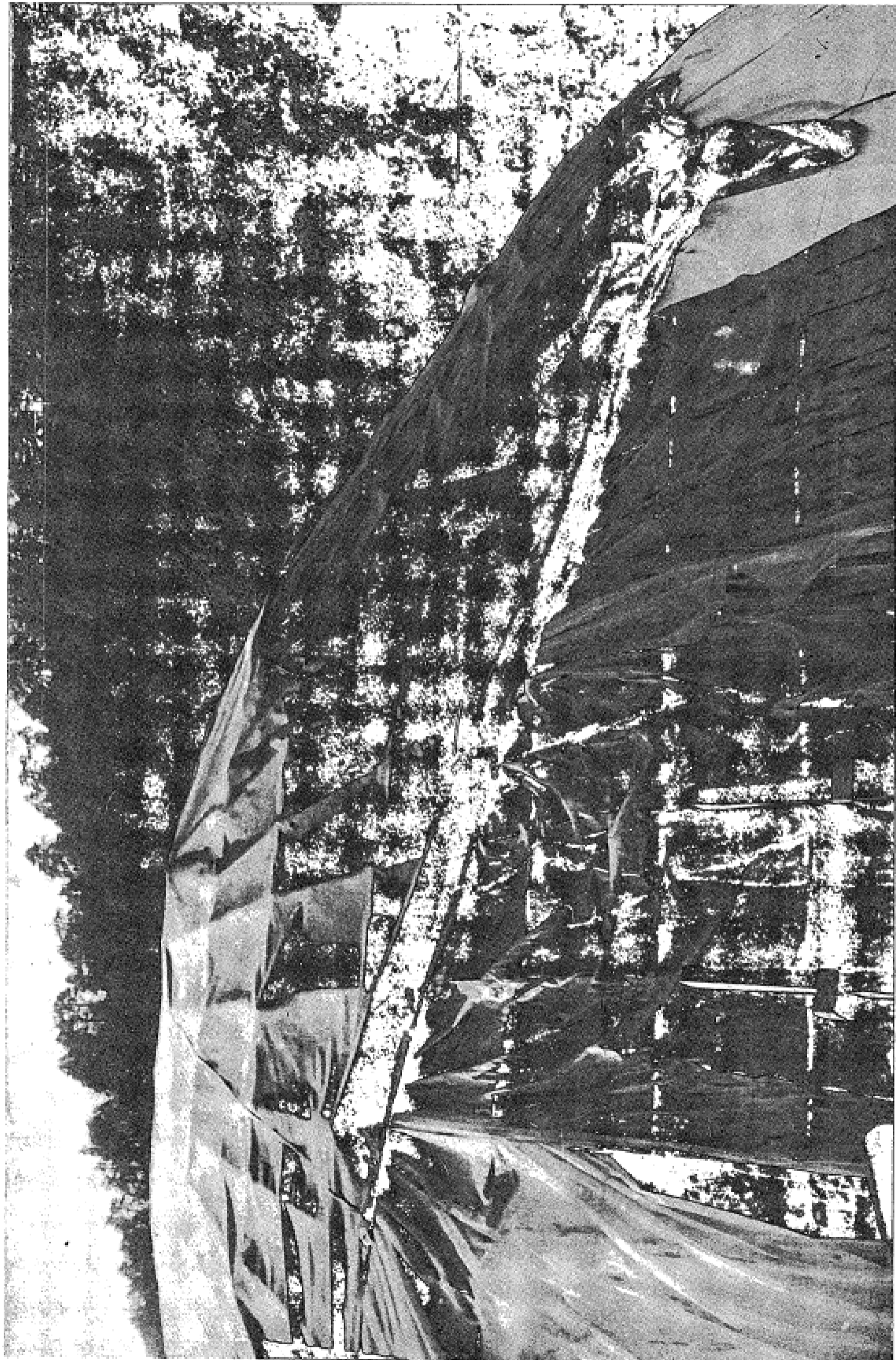
98. Пукотина на југозападној страни калоте, М. Р. Јовин.

98. Fente apparue sur la partie sudouest de la calotte. M. R. Jovin.

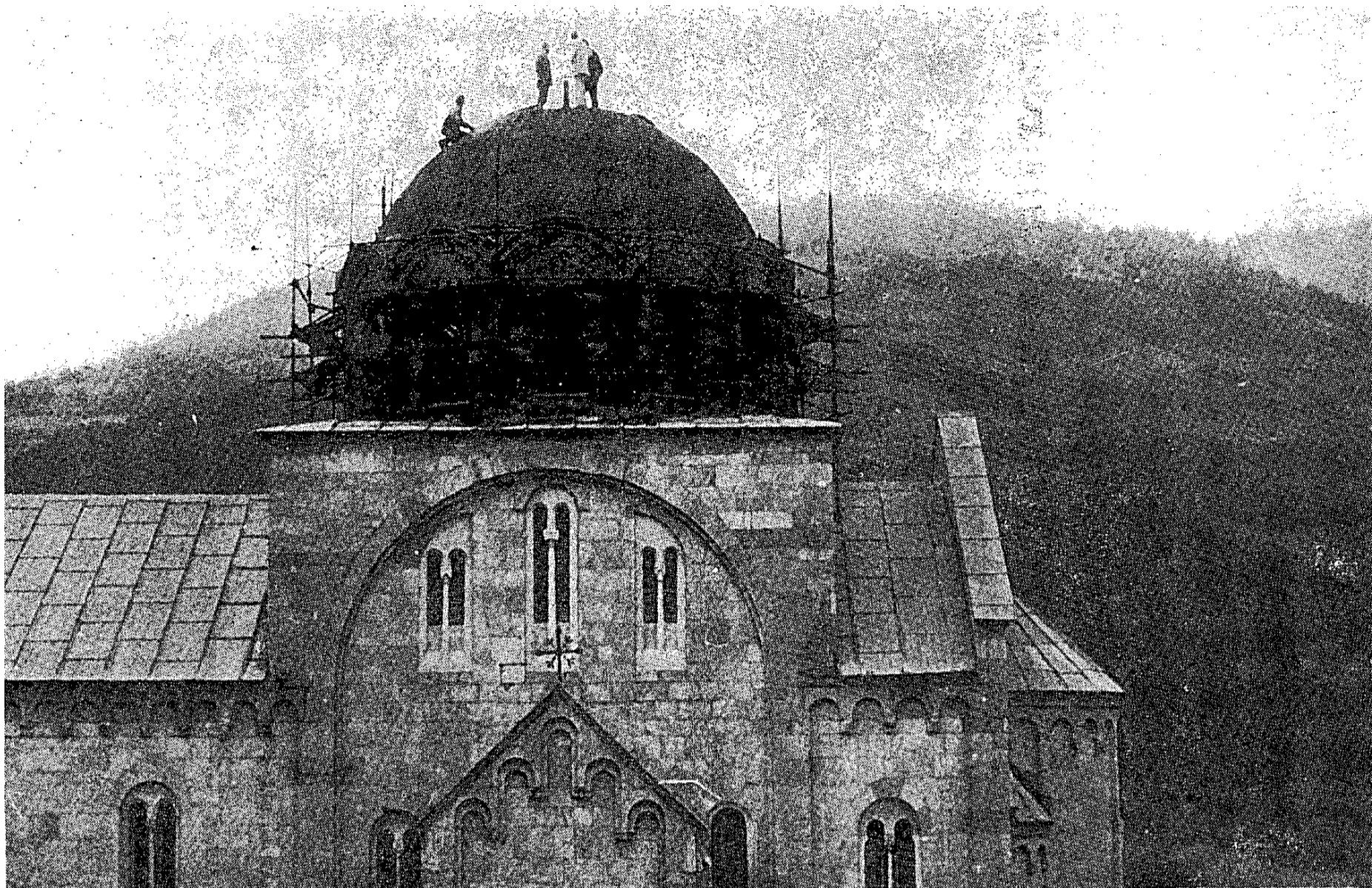
99. Детал пукотине, М. Р. Јовин.

99. Détail de la fente.

100. Мрежа затегнута армијуре на калоти покривена
заштитним фолијама у току радова 1975. године,
Б. Живковић, 1975. г.

100. Réseau de l'armature tendue sur la calotte et cou-
vert de feuilles protectrices au cours des travaux
de 1975. B. Živković.

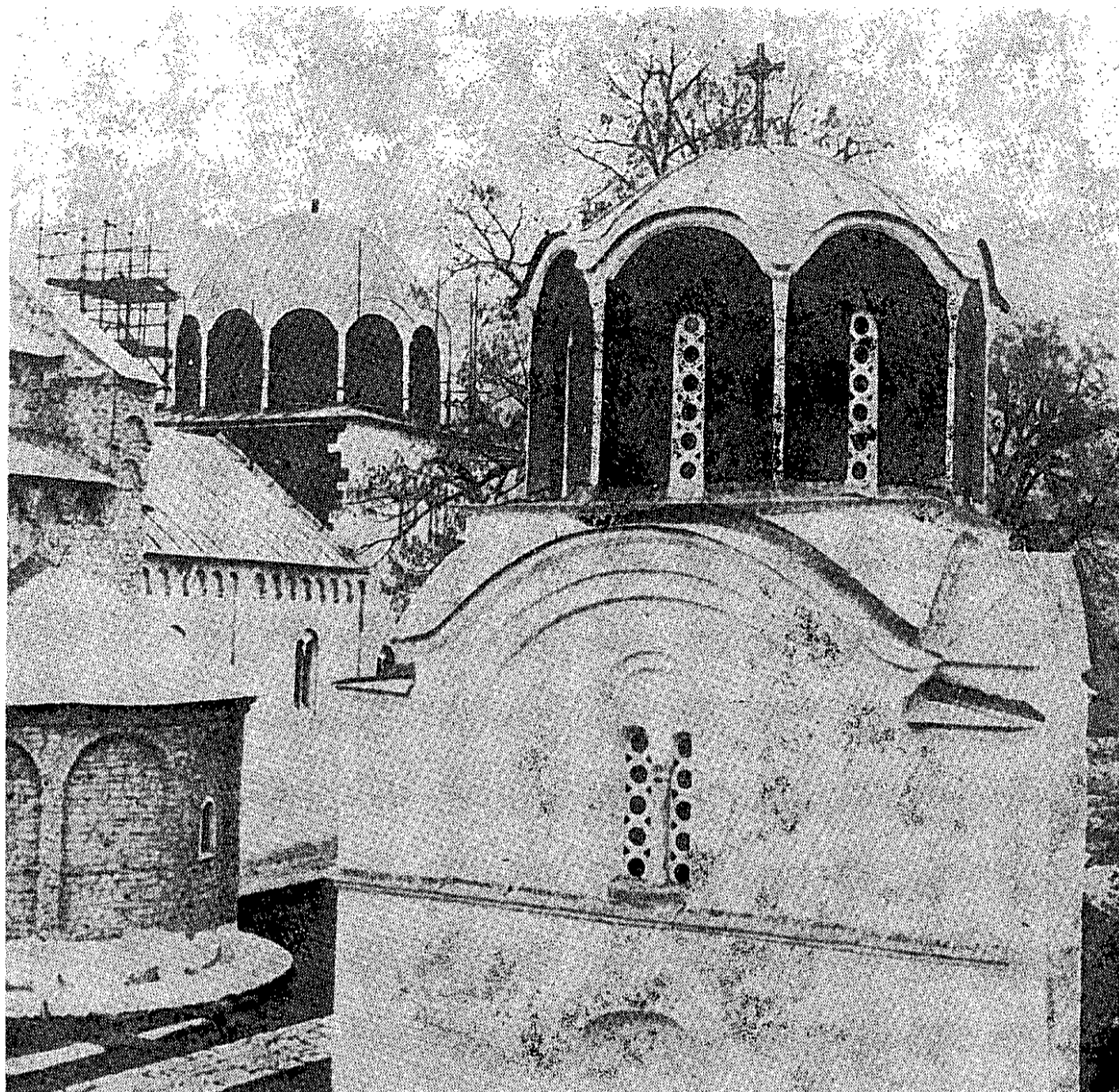
101. Изглед куполе пре постављања оловног покривача, Р. Тасић.

101. Vue de la coupole avant la pose de la couverture de plomb. R. Tasić.

102. Изглед куполе након завршених радова, 1975.

102. Vue de la coupole après la fin des travaux en 1975.

103. Куполе Краљеве и Богородичине цркве.

103. Les coupoles des églises du Roi et de la Vierge.

